

פעילות הראי"ה קוק בעיתונות העברית לאורך השנים

פתיחה

לפעילותו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל (הראי"ה) בתחום העיתונות היו פנים רבות.¹ הצד השווה שבהן הוא שיקוף תפיסתו של הרב את העיתונות ככלי מרכזי ורב עוצמה להשפעה בתחומים שונים, והוא אכן עשה בה שימוש נרחב בפעילותו רבת הצדדים: פעילות הלכתית, הגותית, חברתית ומנהיגותית. את דרכי פעילותו של הרב בשדה העיתונות ניתן לחלק לשלושה סוגים עיקריים: א. יוזמות עיתונאיות שבהן הרב היה מעורב – חלקן יצאו לפועל בתור כתבי עת בתחום ההלכה וההגות. חלקן לא יצאו לפועל, וניתן ללמוד עליהן רק מההתכתבויות ומהפרסומים שליוו את ניסיונות ההקמה. ב. ליווי של עיתונים וכתבי עת – הליווי כלל תמיכה ציבורית, ייעוץ והדרכה, ביקורת, ובמקרים אחדים אף מחאה. בסוג זה ניתן לכלול את ההדרכה ההלכתית של הרב לעיתונים, עליה הרחבנו במקום אחר.² ג. שימוש בעיתונים ככלי עבודה בפעילותו הנרחבת של הרב – פעילות הלכתית, כפוסק ומנהיג הלכתי; פעילות הגותית, כהוגה מקורי ופורץ דרך שראה בהגותו מפתח לתחייה רוחנית של היהדות; ופעילות ציבורית, כמנהיג בולט ביהדות שומרת המצוות ובתנועת שיבת ציון.

המקורות העיקריים לעיון בפעילותו של הרב בתחום העיתונות הם האגרות שהרב כתב, עיתונים וכתבי עת שהרב היה מעורב בהקמתם, ופרסומים בעיתונות.³ במאמר זה נציג את פעילותו של הרב קוק בתחום העיתונות לאורך השנים, תוך חלוקת הזמן לתקופות העיקריות שבהן פעל:

- * תודה לבית הרב ולמנהל הארכיון הרב ארי שבט על העזרה. תודה לרב זאב נוימן ממכון הרצי"ה על העזרה באיסוף החומר. תחילת העבודה נעשתה במסגרת קורס 'תקשורת יהודית וישראלית', של ד"ר יצחק ש. רקנאטי במכללת הרצוג.
1. חומר רב על פעילותו של הרב קוק בתחום העיתונות נאסף בספר אוהב ישראל בקדושה, מאת הרב ד"ר יהושע ב. בארי, כרך ב' עמ' 21-108.
 2. 'עיתונות והלכה בכתבי הראי"ה', המעין 227 (תשרי תשע"ט), עמ' 37-49.
 3. מקור עשיר ונגיש ברשת האינטרנט לעיתונות בת התקופה הוא מאגר 'עיתונות יהודית היסטורית', של הספרייה הלאומית ואוניברסיטת תל אביב.

- א. תקופת הרבנות בגולה – זיימל ובוויסק: תרמ"ח-תרס"ד (1888-1904).
- ב. תקופת הרבנות ביפו ובמושבות: תרס"ד-תרע"ד (1904-1914).
- ג. תקופת מלחמת העולם הראשונה – גלות בגרמניה ובשווייץ, ורבנות בלונדון: תרע"ד-תרע"ח (1914-1918).
- ד. תקופת ירושלים – רבה של ירושלים, ו'ראש הרבנים לארץ ישראל': תרע"ט-תרצ"ה (1919-1935).

תקופת הרבנות בגולה – זיימל ובוויסק

תרמ"ח-תרמ"ט (1888-1889) – עיטור סופרים

במהלך כהונתו של הרב כרבה של העיירה זיימל, הוא עסק בפעילות העיתונאית הראשונה שלו: ייסוד ועריכה של כתב העת 'עיטור סופרים',⁴ כתב עת תורני-הלכתי,⁵ בשנת תרמ"ח בזיימל. מטרת כתב העת הייתה לשמש במה מרכזית לדיונים הלכתיים ותורניים בין חכמי הדור, ולסייע בכך לאיחוד ולחיבור העולם הרבני שסבל באותה עת מפירוד ופילוג.⁶ בפתיחת החוברת הראשונה, הרב כתב

4. בשער הגיליון הראשון נכתב: 'ספר עיטור סופרים חלק ראשון, תעודתו להגדיל תורה ולהאדירה ולהרחיב גבול החכמה והדעת עם יראת ד'. לאגוד יחד מפלגות ישראל בדרך שלום ואהבת אחים. נוסד ברצון אדירי עם ד' בדורינו, הי"ו. נערך על ידי אברהם יצחק בלא"א הרב מו"ה שלמה זלמן הכהן קוק, ווילנא שנת תרחם לפ"ק'.
5. בפתיחת כתב העת מופיעות הסכמותיהם של גדולי הדור: הנצי"ב (שגם פרסם תשובה הלכתית), ר' יצחק אלחנן מקאוונא, ר' ירוחם יהודא ליב ממינסק, ר' יו"ט ליפמאן הכהן ממיר, ור' שלמה הכהן מוילנא, ר' מרדכי גימפל, ר' חיים יהודא סאסנעצער מבראדי, והקדמה מאת האדר"ת, חותנו של הרב.
6. חשוב לציין שאיננו נכנסים כאן לדיון מהו עיתון, ובפרט האם ביטאון תורני-הלכתי הוא עיתון או לא. סקירה על קורות עיטור סופרים מופיעה ב'שיחות הראיה' פרק י"ב, עמ' קלד-קמג.
6. לקראת הקמת כתב העת הרב התייעץ בין השאר עם אח-סבתו, הרב מרדכי גימפל. ארכיון בית הרב, א, ד, 2 – איגרת מהרב גימפל ח' בתמוז תרמ"ז – הרב התייעץ איתו לגבי הדפסת עיטור סופרים מידי חודש. הרב גימפל עונה לו: א. צריך לשאול את חותנו, האדר"ת. ב. הוא מתריע מפניו על קשיים אפשריים. היו רבים שניסו והתקשו להדפיס חוברות, כמו הרב העשיל לוויין והרב דוד טביל אפרתי. גם הרב ישראל סלנטר הצליח להדפיס רק רבע שנה, ויגדיל תורה הצליח להדפיס רק עשר חוברות. ג. עם זאת, הוא לא רוצה לרפות את ידיו של הרב קוק, כי מלבד החומרים שהוא יאסוף, גם הוא עצמו יכול לכתוב: 'גם עמו עוז תושיה חידושים וחקירות'.

הקדמה בשם 'שער הסופר' שבה הוא מבאר את הצורך בכתב העת. הרב מנתח בהקדמה את האיסור לכתוב את התורה שבעל פה, שנהג קודם להתרת האיסור משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך'. הוא מבאר שאחת המטרות המרכזיות באיסור הייתה קיומם של מרכזי תורה שאליהם נאספו החכמים שביקשו ללמוד תורה. בעת שהאיסור בטל, מרכזי התורה הגדולים נעלמו מעם ישראל. בדורות האחרונים, החוסר במרכזים אלה גורם לכך שאין לחכמי ישראל אפשרות ללבן במשותף את הסוגיות והאתגרים העומדים בפני האומה. מטרתו של עיטור סופרים היא לשמש תחליף למרכזי התורה – באשר הוא ישמש במה מרכזית שבה יתלבנו הסוגיות במשותף על ידי חכמי ישראל. בהמשך ההקדמה, הרב מציג את כתב העת כמענה תורני לעיתונות, שבאותה תקופה תפסה מקום מרכזי ביותר:

מה רבה ונערצה תהיה פעולת בנין ההיכל המקודש הזה להלהיב תשוקת דורשי תורה, וחוקרי תושיה בחפץ נמרץ אחרי אשר הספרות העתיית [=העיתונות] עלתה בימינו עד מרום קיצה, ורבו כמו רבו מעריציה, ועתה יראו את רוח תורתנו הקדושה, כי בעזה"י גם היא יכולה להלוך נגד החיים ולהתלבש מחלצות כתפארת אדם לפי הסגנון והנימוס שיערך לחיך בני הדור בערך מה שהם מחבבים.

דברים נוספים על חשיבותו של כתב העת מופיעים בהסכמות לגיליון הראשון, בהקדמה אנונימית בשם 'זוהר אור בהיר',⁸ ואף במכתב למו"ל שנדפס בתחילת הגיליון השני, מאת העיתונאי יצחק סובאלסקי. בשלב הראשון, הרב תכנן להוציא לאור עשר חוברות, אך בפועל הודפסו רק שתיים. לאחר מכן, הרב נאלץ עקב נסיבות טראגיות להפסיק את הדפסת כתב העת, למרות שהוא כבר אסף חומרים גם לחוברות הבאות. הגורם לכך היה שאשתו הראשונה של הרב, בת-שבע בת הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים (האדר"ת), חלתה חולי ממושך. בסופה של המחלה היא נפטרה כשהיא משאירה אחריה תינוקת בת שנה וחצי, כפי שמתואר במאמר של הרב 'ריהטא דחקלאי',

7. עמ' 6-18.

8. ההקדמה מובאת בעילום שם, והיא נכתבה בידי רבי זאב (בנו של האדמו"ר ר' יוחנן) מרחמיסטריווקא (לפי הערת הרצי"ה במהדורת תשל"ד, עמ' 18, והרב נריה בשיחות הראי"ה, עמ' קלט). בהקדמה מפורטת הצעה למבנה החוברת: פעלים לתורה – 'דינים מלוקטים משו"ת ראשונים ואחרונים אשר לא באו בספרי המלקטים', דהיינו מאמרים הלכתיים קצרים.

שנדפס בספר שדי חמד.⁹ עיטור סופרים חלקים א-ב נדפסו שוב בשנת תשל"ד בידי הוצאת חושן, עם הערות הרצי"ה, ובשנת תשע"א יצאה לאור מהדורה מורחבת של עיטור סופרים, עם השלמה של חלק מהמאמרים שנאספו או נכתבו בידי הרב.¹⁰

הרב מילא בכתב העת עיטור סופרים את כל 'שרשרת הפיקוד' – היוזמה והתכנון, ארגון ההוצאה לאור, איסוף החומרים והעריכה, וליווי ופיקוח על ההדפסה. ניתן לשער, שהמפגש הבלתי אמצעי של הרב עם עבודת העריכה וההוצאה לאור של עיטור סופרים, העניק לו היכרות מכלי ראשון עם עולם העיתונות, היכרות שאפשרה לו בהמשך דרכו לקיים קשרים ענפים עם עולם העיתונות – ובכלל זה ליווי וביקורת של העיתונות, וכן שימוש נרחב בעיתונות בפעילותו התורנית והציבורית.

תרנ"ה (1895) – שלום לעם

יוזמה עיתונאית נוספת לה הרב היה שותף בהיותו רב בזיימל, בשנת תרנ"ה, היא הקמת כתב העת¹¹ שלום לעם, כתב עת שבסופו של דבר לא יצא לאור.¹² באורות הראי"ה עמ' טז-יט נדפס מאמר בשם 'שלום בשם'.¹³ תוכנו של המאמר מעיד על

9. נדפס בשדי חמד מאת הרב חיים חזקיהו מדיני, א, עמ' תתקנט-תתקסא: "והוכרתי להפסיק עבודת "העיטור סופרים" מפני מחלת אשתי הראשונה אשת נעורים תנצב"ה בת כבוד מ"ח הגאון הגדול איש האמת מוהר"ר אליהו דוד שליט"א הגאבד"ק מיר שהיה חל" ארוך בעוה"ר אשר בו נפטרה לחיי עוה"ב. ומאז השברתי מאד ל"ע, ועברו זמן זמנים טובא אשר רבו טרדוטי ויגון בללב, ולא היה לאל ידי לצאת המערכה, לעבוד בעבודת ה"עיטור סופרים"..."

זכר למאוע הטראגי מופיע בשיר 'הנבוך', קבצים מכת"ק א, פנקס 'אחרון בבוסק', עמ' כב-כד. השיר הוא מעין קינה על פטירת אשת נעוריו של הרב, ומוזכרת בו הבת שגולדה בטרם פטירת האם. כך נכתב לקראת סוף השיר: 'עלי מוקדה של שלהבת, שממנה נפקדה נפש נאהבת. שכעמוד אור פורח חיש עברה חלדה, ובטרם נס לח לי בת ילדה...'

10. ירושלים תשע"א, הוצאת שם (שם העורך לא מצויין).

11. הרב מכנה את שלום לעם בשם 'מערכת חוברות', אנחנו קראנו לו כתב עת בעקבות הרב אבינר, ר' ההערה הבאה.

12. התכנית מוזכרת בספרו של הרב אבינר 'צבי קודש', עמ' 40: "מאוחר יותר בתקופת זיימל עלה במחשבתו להוציא כתב עת בשם 'שלום לעם' לשם הטפות שלום בין שלוש התנועות: מתנגדים חסידים ומשכילים. הוא הכין תכנית, אך הדבר לא יצא לפועל מלבד המאמר 'שלום בשם'."

13. נכתב בחודש חשוון תרנ"ה.

כך שהוא נועד להיות מאמר המערכת בגיליון הראשון של העיתון, וכן עולה מהחתימה: 'מאת המעריך [=העורך]'. מהמאמר עולה שהיו גורמים נוספים שיזמו את הקמת העיתון, והרב נבחר להיות העורך:

קמו ונתעודדו יראי ד' וחושבי שמו... ויתעוררו להחזיק כן תורן ולהקים על נס את דגל השלום, ועלי הושם עין להיות אחד הגוללירים הנושאים את הדגל, והטיתי שכמי לסבול את משא עבודת הקודש להעריך [=לערוך] את החוברות האלה "שלום לעם" בעזה".

הרקע להקמת העיתון הם המשברים הגדולים שעברו על היהדות בסוף המאה הי"ט – משבר רוחני של עזיבת התורה והמצוות, משבר פוליטי של האנטישמיות החריפה באירופה ומצוקה כלכלית. שמו של העיתון, שלום לעם, ביטא את מטרתו העיקרית: לאחד ולחבר בין חלקי העם השונים, ולשמש במה שבה יוכלו אנשי רוח מכל החלקים השונים להעלות את רעיונותיהם כיצד לשפר ולתקן את מצבו הקשה של העם היהודי.

תרס"א-תרס"ב (1901-1902) – פרסומים הגותיים בעיתון הפלס

בתקופת כהונתו של הרב ברבנות בבויסק הוא פרסם את מאמרי ההגות הראשונים שלו בעיתונות. המאמרים התפרסמו בירחון הפלס. הפלס היה ירחון חרדי שלחם בהשכלה ובחילון שפשו באותה תקופה בעם ישראל.¹⁴ עורך הירחון, הרב אליהו עקיבא רבינוביץ' מפולטבה, היה קרוב משפחה של הראי"ה. הוא הזמין את הרב להשתתף בכתיבה החל מהשנה הראשונה,¹⁵ ובידיעה שפורסמה בשנת תרס"ד הראי"ה כונה בעיתון 'סופרנו הנכבד'.¹⁶ המאמרים שהרב פרסם כללו את 'תעודת ישראל ולאומיותו' – מאמר ארוך בן ט"ו פרקים שהתפרסם בהמשכים בשנת תרס"א,¹⁷ 'עצות מרחוק',¹⁸ ו'אפיקים בנגב'.¹⁹

14. 'הפלס' – והוא ירחון רבני לתורה, לעבודה ולגמילות חסדים ולשקול כל אשר יעשה ישראל, בכל ארצות פזוריו, במאזני האמת, הדין והשלום'. נערך בידי הרב אליהו עקיבא רבינוביץ' מפולטבה, אוקראינה. הירחון נדפס בברלין החל משנת תרס"א (1901). אחרי הפלס, ערך הרב רבינוביץ' את עיתון המודיע.

15. שיחות הראי"ה, עמ' קמג.

16. הפלס ד, תרס"ד (1904), חוברת ח', עמ' 511.

17. הפלס שנה א', תרס"א (1901), עמ' 45-52, 82-94, 154-161, 223-228, 428-433.

18. הפלס שנה ב', תרס"ב (1902), עמ' 457-464, 530-532.

19. הפלס שנה ג', תרס"ג (1903), עמ' 596-604, 655-663, 714-722, ושנה ד', תרס"ד (1904), עמ' 19-26, 80-73, חלק קטן ממאמר זה נדפס בשנית בחוברת 'קריאות גדולות',

בהקדמה למאמרי הראי"ה ח"ב,²⁰ מציין העורך, הרב אלישע אבינר, כי הרצי"ה דחה את ההצעה להכליל בספר את המאמרים הארוכים שנתפרסמו בהפלס. שני הסברים אפשריים לדחייה הם: הבנה כי מדובר על משנה ראשונה של הראי"ה,²¹ וחשדו של הרצי"ה כי עורך הפלס התערב בתוכן המאמרים.²² הם נדפסו מאוחר יותר בתוך סדרת אוצרות הראי"ה בעריכת הרב משה צוריאל.

שנערכה בידי הרצי"ה, בכ"ד במנחם-אב, תש"ד, ובשלישית במאמרי הראי"ה, עמ' 322-321.

20. עמ' יד.

21. סוגיית 'משנה ראשונה' מול 'משנה אחרונה' בכתבי הראי"ה היא סוגייה רחבה, שלא נוכל להרחיב עליה במסגרת זו. ראו בנושא את הדיון של הרב יוסף קלנר במילון הראיה, מדור מחקרים, ערך 'לאומיות' (עמ' שפח-שצג). הרב קלנר מציג שלוש תפיסות בנושא הלאומיות שמופיעות בכתבי הרב, ומבאר שהן לא שוללות זו את זו: "הרב... החש את כל הזרמים השונים של תנועות הגאולה, משתמש בכל ההסברות בהתאם למעמד הנפש ויכולת ההבנה שהוא מזהה בנמענים השונים אליהם הוא כותב עמ"נ להחיותם ולקשרם לתחיה הלאומית. כל ההסברות יש להם תפקיד וצד של אמת ואלו דא"ח" (עפ"י דברים שקיבל ממו"ר הרב צב"י טאו), תודה לרב עמיחי אליאש על ההפניה. עוד בנושא היחס בין ההגות המוקדמת של הרב לבין ההגות מתקופת יפו ואילך, ראו: הרב אוריאל עייטס, 'סקירת כתבי ההגות של הראי"ה', צהר יח (תשס"ד), בעיקר עמ' 25-19.

22. בשיחה שקיימתי עם הרב אלישע אבינר, הוא העלה שני הסברים מפי השמועה לסירובו של הרצי"ה לפרסם את המאמרים: הסבר אחד הוא כי מדובר על 'משנה ראשונה' - הגותו המוקדמת של הרב, שעברה שינויים ניכרים עם עלייתו לארץ ישראל בשנת תרס"ד. הסבר שני הוא כי העורך, הרב רבינוביץ', 'שלח ידו', דהיינו שינה תוכן או סגנון של המאמרים.

שני ההסברים מופיעים במכתב הרצי"ה מכ"ד במרחשון תשל"ח שנדפס ב'אוצרות הראי"ה' חלק ד', מהדורת תשנ"ג, עמ' 314: "כל הדברים האלה שהבאת מתוך 'תעודת ישראל' ולאומיותו, הם תורת חו"ל מלפני העליה הגדולה לארץ ישראל, ונתפרסמו אז בירחון 'הפלס', באין ברירה של מקום אחר. והיתה תמיהה של גדולים: 'מה לכהן בבית הקברות', ו'חבל שמרגליותיו מתגלגלות בגל של אשפה המכונה 'הפלס'...", שהיה מבזה תלמידי חכמים בחוצפה. ולא בטוח אם הדברים מדויקים בשלמותם ולא שלטה בהם ידו של עורך הירחון הזה. ואחרי זה, יש משנה אחרונה של תורת ארץ ישראל".

דברים ברוח אחרת לגמרי מופיעים בציטוט מתוך דברי הראי"ה עצמו, נדפס ב'אוצרות הראי"ה' כרך ב', מהדורת תשס"ב: "אל נא יהיה בעיניך כדברים ישנים. מי יתן והיית מחבב את דברי. המאמרים שבחבורות הפלס, האדר היקר, והעקבי הצאן, והמכתבים

במאמר 'עצות מרחוק', הרב מתווה את הקווים הכלליים כיצד צריך להתנהל המאבק הרוחני נגד החילון בעם ישראל.²³ נקודה אחת עליה הוא עומד היא הצורך בניהול המאבק תוך ביטחון ורוגע פנימי, ללא התפרצות רגשית. נקודה נוספת היא הצורך להבין לעומק את היסודות העומדים בשורשי תופעת החילון, ולא לבטל אותם. נקודה מרכזית נוספת עליה מצביע הרב היא הצורך בכך שלומדי התורה בעם ישראל יתחילו לעסוק בצורה אינטנסיבית בחלק המוסרי-רוחני-אמוני של התורה, ולא יסתפקו בגדילה בתורה בתחום ההלכה. עיסוק זה יוכל להוליד בין השאר סופרים (ובכלל זה עיתונאים) שיוכלו לייצר ספרות שתשמש מענה רוחני יעיל למתקפה של החילון כלפי היהדות המסורתית. מעניין כי בתקופת יפו הרב הביע ביקורת על סגנונו הפולמוסי של עיתון הפלס, וייתכן שמאמר 'עצות מרחוק' מהווה את ראשיתה של הביקורת הזאת:

אבל חלילה לקבע לנו אורגן²⁴ שיהיה עיקרו פולמי [=פולמוסי, א.ו.] כ"הפלס". זה לא יועיל מאומה תועלת של אמת, כי אם יזעזע את הלבבות זעזועים ארעיים, שהם עלולים להביא מדנים ורתיחת דמים, לא אורה ומנוחה, ואהבת העבודה לשם ד' למען עמו ונחלתו.²⁵

באייר תרס"ד, דיווח העיתון על עלייתו לארץ לכהן כרבה של יפו של 'הרב הגאון הצדיק מוה"ר אברהם יצחק הכהן קו"ק שליט"א (סופרנו הנכבד)'.²⁶ כעבור שנה, באייר תרס"ה, העיתון פרסם את מכתב המחאה של הראי"ה בתגובה למאמר של אליעזר בן יהודה שהופיע בעיתונו, ההשקפה,²⁷ עליו נפרט בהמשך.

המעטים, לעיין בהם בעיון ראוי, כאשר עשו יחידים מבני מדע היודעים את ערכם" (ג"ר תורה, כח(ק)).

23. במאמר הוא מצביע בין השאר על מקומה המרכזי של העיתונות בדורו.
24. אורגן – פירושו ביטאון, כלומר כתב עת שמתייחס בעיקר לציבור מסויים ומוגדר. עיתון – בדרך כלל מכוון לקהל הרחב ולא לציבור מסויים. הסבר מעניין על ההבדל בין עיתון לבין אורגן, מופיע במאמר המערכת בעיתון 'מוריה', כ"ו בכסלו תרע"א, 27.12.1910, עמ' 1: 'לתום הרבע'.
25. אגרות הראי"ה, איגרת קפ"ד. זוהי איגרת לרב יונתן בנימין הלוי הורוביץ מ"א בשבט תרס"ט. להלן נעסוק באיגרת בהקשר של עיתון 'הניר'.
26. לעיל הערה 16.
27. מכתב גלוי ל'אחינו הצעירים היושבים על אדמת הקודש', אדר תרס"ה. נדפס באיגרות הראי"ה, איגרת י"ח.

תקופת הרבנות ביפו ובמושבות

עלייתו של הראי"ה לכהן בתפקיד הרבנות של יפו והמושבות, בכ"ח באייר תרס"ד (1904), היא קו פרשת המים בעולמו של הראי"ה. למעבר זה הייתה השפעה אדירה הן על הגותו של הרב,²⁸ והן על פעילותו התורנית והציבורית. בתקופה זו נכתבו שמונה קבצים²⁹ ופנקסי הגות נוספים,³⁰ ופורסמו בה רבים מהמאמרים ההגותיים החשובים של הרב, כמו מאמרי קובץ עקבי הצאן, ההקדמה לשבת הארץ, למהלך האידאות בישראל ועוד. מבחינה הלכתית, הרב נכנס בתקופה זו לעובי הקורה של קיום המצוות התלויות בארץ בהתיישבות העברית המתחדשת. בין השאר הוא היה שותף להיתר המכירה בשמיטה בשנת תר"ע, וכן עסק בהרחבה בשאלות של תרומות ומעשרות, כלאים, ערלה ועוד. מבחינת הפעילות הציבורית של הרב, כניסתו לתפקיד הרבנות ביפו הציבה אותו בעמדה ייחודית בתוך הקרע שהלך ונפער בין היישוב המסורתי בארץ ישראל לבין צעירי היישוב העברי המתחדש, במיוחד מן העלייה השנייה ואילך: מצד אחד תלמיד חכם גדול בתורה וביראה שהתבלט כמנהיג רוחני והלכתי של הציבור המסורתי, ומצד שני איש רוח וספר שמחובר בעבותות של אהבה גם לדור הצעיר של היישוב העברי, ופונה אליהם ישירות. פנייתו הישירה לבני היישוב המתחדש באה לידי ביטוי במפגשים פנים אל פנים שבאו לשיאם ב'מסעות המושבות',³¹ בהתכתבויות ענפות,³² וכן בכתיבה הגותית שנועדה לפנות ישירות אל בני היישוב העברי שלא שמרו אמונים למסורת ישראל.

בתחום העיתונות, הרב החל לעסוק בתקופה זו בצורה רחבה בליווי וביקורת של עיתונים רבים, ואנחנו מוצאים בתקופה זו התייחסות שלו בין השאר לעיתונים: חבצלת, העברי, המוריה, ההשקפה, הפלס, הפועל הצעיר, החרות, העתיד ועוד.

28. בין השאר ביחס לתופעות החדשות של דורו, הציונות והכפירה (שפעמים רבות היו כרוכות זו בזו). בתקופה זו חל שינוי גם בסגנון כתיבתו של הרב קוק, כפי שהראה מו"ר הרב אוריאל עיטם, 'סקירת כתבי ההגות של הראי"ה', לעיל הערה 22.

29. מהם נערכו בידי הרב דוד כהן, הנזיר הירושלמי, ויצאו לאור בשם אורות הקודש, ובידי הרצי"ה, בספר 'אורות'. ה'שמונה קבצים' נדפסו בשלמותם בשנת תשנ"ח בהוצאת המשפחה (ובעריכת הרב יצחק שילת), ובשנית בשנת תשס"ד בידי חבורה מתלמידי ישיבת רמת גן.

30. חלקים מקבצים מכתב יד קדשו א-ג (בהוצאת המכון לגנזי ראי"ה), פנקסי הראי"ה א-ד (בהוצאת מכון הרצי"ה). רוב הקבצים ראו אור במספר הוצאות שונות, ראו קבצים מכתב יד קדשו, ג, פנקס ה - עמ' רמג-רמו, להשוואה בין המהדורות של הקבצים הלא ערוכים.

31. החל מהמסע הראשון בשנת תרע"ד והמשך למסעות בשנות העשרים.

32. חלק מההתכתבויות התפרסם בעיתונות התקופה ובאגרות ראי"ה.

הוא המשיך במעורבות ביוזמות עיתונאיות בתחום ההגותי-ספרותי: העיתונים הניר, והתרבות הישראלית, וכן פרסם מאמרי הגות רבים בעיתונות. בנוסף, הרב עשה בתקופה זו שימוש בעיתונות לצורך פעילותו ההלכתית, כפי שהראינו במקום אחר.³³

תרס"ה (1905) – ההשקפה

האירוע הראשון שבו נעסוק הוא מחאתו של הרב קוק נגד עורך ההשקפה, אליעזר בן יהודה. אירוע זה התרחש באדר תרס"ה (1905), פחות משנה לאחר עלייתו לארץ. המאמר³⁴ שהביא למחאה נכתב בידי בן יהודה, ועסק במחלוקת שבין תומכי תוכנית אוגנדה בתנועה הציונית לבין 'ציוני ציון' שהתנגדו לתוכנית. בן יהודה מצטט במאמרו האשמה שהטיחו ציוני ציון ב'אוגנדים': 'פונים עורף אל העבר שלנו'. על כך הוא מגיב ואומר: "רק בעלי הועד של 'חפוש חטאים' לא פנו ערף להעבר שלנו. ואנו כלנו, כלנו, פנינו ערף להעבר, וזו תהלתנו ותפארתנו!" אחרי ההכרזה הבוטה כנגד 'העבר', דהיינו המסורת והאמונה, בן יהודה מוסיף ומצטט דברים ברוח זו ממאמר בעיתון הזמן. במאמר זה, לועג חבר מערכת העיתון בבז למושג חכמת ישראל.³⁵

הרב קוק לא פנה באופן ישיר לבן יהודה ולעיתונו. תחת זאת הוא פרסם 'מכתב גלוי'³⁶ שפונה ל'אחינו הצעירים היושבים על אדמת הקודש'. הרב מוחה בתוקף נגד ההכללה שעשה בן יהודה במאמרו, בה הוא קבע ש'כולנו פנינו עורף אל העבר'. הוא מבאר שאין מנוס ממחאה גלויה, על מנת שהשתיקה לא תתפרש כהודאה בקביעתו של הכותב.

הרב מדגיש שהוא מודע לתופעות שליליות של פגיעה במסורת הקיימות בעתונות: "הנה כמוכם יודע אני שזה לא לנו הפעם הראשונה לראות דברי נאצה, הנוגעים עד הנפש הישראלית, נדפסים בספרותנו החדשה השלילית". הוא מסביר

33. ר' הערה 2.

34. השקפה, שנה ששית, גליון מ"ח, כ"ו באדר א' תרס"ה, מאמר 'בת קול מהעתונים'. המאמר עורר תגובות ומחאות רבות, בין השאר בן יהודה מתייחס לכך בגליון הבא של ההשקפה – מל' באדר א' תרס"ה. מחאות נוספות מופיעות בגליון נב', י' באדר ב' תרס"ה, בו נדפסה מחאתו של הרב קוק.

35. מחבר המאמר טוען שבתכנים בהם עוסקת חכמת ישראל, הספרות היהודית לדורותיה, אין כל חכמה, 'ואיך אפשר לקרוא "חכמה" לדבר אשר בעיקרו הוא ההפך מחכמה'.

36. כפי שהזכרנו לעיל, המכתב התפרסם גם בחו"ל, בעיתון הפלס. בן יהודה פרסם אותו בעיתונו, גליון נ"ב, י' אדר ב' תרס"ה.

שאיננו נדרשים להשיב על כל דבר שלילי שמתפרסם בעיתונות,³⁷ ולכן הוא לא מצא חובה להגיב למאמר בהזמן שאותו ציטט בן יהודה, למרות שהדברים הם "באמת שפיכת בוז וקלון על תורתנו, אומתנו, תולדתנו וחכמתנו".³⁸ בהמשך הדברים הרב מסביר שאם בן יהודה היה כותב בשם עצמו הוא לא היה מוחה נגדו: "רחוק אני מלדרוש שלטון על דיעותיו של איזה איש שיהי, שהוא בימינו דבר שאינו נשמע".

בסיום דבריו, הרב מביע תקווה שלמחאתו יצטרפו כל הצעירים בארץ: "כן אקוה שתענו כלכם במחאה גלויה על העלילה השפלה, שהעליל עליכם עורך ה"השקפה". ניתן לראות שהיה מענה לקריאתו של הרב: באותו גליון של ההשקפה מופיעים מכתבי מחאה נגד מאמרו של בן יהודה: 'ועד אגודת ציונית מזרחית ביפו' כותבים: "בהתאספנו יחד במוצש"ק פקודי³⁹ החלטנו לצאת במחאה גלויה נגד הדבר שכתב עורך ההשקפה בגליון מ"ח כי כלנו פנינו ערף לכל העבר שלנו. על-כן הננו קוראים על זה שקר, אנחנו כלנו נשארנו נאמנים לתורתנו עמנו וארצנו⁴⁰". מכתב ברוח דומה התקבל מ'אגודת דגל בנימין ביפו', גם היא התכנסה במוצש"ק פקודי, והחברים החליטו ש'אם לא יחזור עורך ההשקפה מהעלילה שהעליל עלינו כי כלנו פנינו עורף לכל העבר שלנו אז נפסיק לקבל את ההשקפה'.

כפי שכבר ראינו בדברי הרב ב'עצות מרחוק', הוא לא תמך בהתפלמסות חריפה עם העיתונות החילונית, 'ספרותנו החדשה השלילית', כפי שהוא מכנה אותה באיגרת. מבחינה זו עצם המחאה נגד ההשקפה היא חריגה, ונבעה מההכללה הבוטה שבמאמרו של בן יהודה: 'כולנו פנינו עורף אל העבר'. מכתב המחאה מכיל נימה לא מבוטלת של אירוניה ולגלוג כלפי בן יהודה. לדוגמה:

37. בין השאר בגלל שהדברים מרובים מידי 'ואם באנו להשיב על דברי כל יחיד ... אין אנו מספיקים'.

38. בנוגע לדבריו של הזמן נגד העוסקים בחכמת ישראל, הרב כותב לחוקרי חכמת ישראל דברי עידוד: "ואנו בטוחים שכל חכם-לב, שגטייתו תמשכהו להתעסק בחכמת ישראל לא יחת כלל מגערת הבוזים ליקהת אם, ויחזיק במעוזו לכונן לחקר אבות". על יחסו של הראי"ה למדעי היהדות, ראו במחקר של הרב ארי שבט – 'החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקרי-מדעי בשיבת מרכז הרב', טללי אורות, טו, תשס"ט (2009), עמ' 149-174, ואכמ"ל.

39. גליון מ"ח של ההשקפה נדפס ביום שישי, ערב שבת ויקהל. פרשת השבוע לא מוזכרת בכותרת העיתון, אלא רק בלוח חודשי המודפס בעמוד הראשון.

40. על פי סיסמת המזרחי – ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל.

דן אני לכף זכות גם את האבר המדולדל הזה שלנו, את בעל ה"השקפה". הוא איננו חולם כי-אם מהרהורי לבו, שמו היהודי אולי כבר נרקב אצלנו, הוא יכול להיות שכבר איננו מרגיש בעצמו שום קשר אל כל העבר שלנו, ויכול במנוחה לאמר שפנה אליו ערף (ובאמת עלים נובלים כאלה שנושרים אינם מביאים הפסד גדול לכרם בית ישראל), וכפי חוג מבטו אין מחשבה אחרת בעולם כי-אם מחשבתו.

להלן נראה שפעילותו של הרב בתחום העיתונות התרכזה ברובה בעיתונות הנאמנה למסורת ולאמונה. הרב סבר שיש דברים רבים שיש לתקן ולשפר בעיתונות זו, אך הוא ניהל איתה שיח ישיר, הן בצורה של התכתבות והן בצורה של יוזמות עיתונאיות שהוא היה שותף להן.

תרס"ח (1908) – חבצלת

עיתון 'חבצלת' – מכתב עתי לבית ישראל' היה בזמן שהרב קוק הגיע לארץ ישראל אחד העיתונים הותיקים שראה אור בירושלים. הרב פרסם בעיתון מאמרי הגות והודעות בענייני ציבור. בנוסף, הרב ליווה את העיתון במספר איגרות. איגרת אחת בעלת אופי הלכתי נכתבה כביקורת על ביזוי תלמיד חכם בעיתון ופירטנו עליה במקום אחר.⁴¹ בב' בניסן תרס"ח (1908) הרב כתב לעיתון איגרת ברכה⁴² לרגל התרחבות העיתון, ממנה ניתן ללמוד לא רק על יחסו לחבצלת, אלא בכלל על תפיסתו את תפקידה של העיתונות.

הרב קוק עומד על מספר נקודות באיגרתו:

א. הוא רואה בהתקדמות העיתון ובעלייה בתפוצתו לא רק מאורע כלכלי/תקשורתי, אלא ביטוי של התעוררות רוחנית המתרחשת בארץ ישראל: "הרוח החי החדש ההולך ומנשב בכנסת ישראל שעל אדמת הקודש".

ב. הרב מביע שמחה על כך שהתעוררות הרוחנית באה לידי ביטוי מעשי בהתפתחות העיתון שמכוון לציבור שומרי הקדושה והאמונה: "הוא חודר ובא להיות כח פועל בתוך אותו האורגן המיוחד לנושאי דגל הקדושה והאמונה בארץ-הקודש".

ג. הרב מביע ציפייה שההתקדמות לא תהיה רק בהיבט הכמותי, אלא גם בהיבט האיכותי: "חפץ אני לקות שההתקדמות הזאת לא תהיה מצומצמת רק בחוגה

41. ראה הערה 2. האיגרת מופיעה באיגרות הראי"ה, אגרת ס"א, מתאריך כ"ו בשבט, תרס"ז, פורסמה ב'החבצלת', א' ר"ח אדר תרס"ז.

42. אגרות הראי"ה א', איגרת קכ"ח. האיגרת היא מחודש אדר, ופורסמה בעיתון בב' בניסן תרס"ח, 3.4.1908.

הכמותי". הווי אומר שבצד הערכתו לעיתון, הרב לא לגמרי מרוצה מרמתם של התכנים המופיעים בעיתון.

ד. ציפיתו היא כי בעיתון יופיעו תכנים חדשים, המקושרים ביתר שאת להתעוררות ולהתחדשות הרוחנית שהוזכרה: "רוח חיים חדשים, רעינות חיים, ודברים חיים המשוקים כולם מטל תחית ארץ החיים".

זמן קצר לאחר התרחבות העיתון, שלח הרב לאחיו שמואל איגרת⁴³ נלווית למאמר ששלח לעיתון החבצלת. באיגרת כותב הרב כי לעת עתה הוא מאוכזב מהעיתון: "לעת-עתה הכזיבה את תקותי בהתקדמות", אך עם זאת מעלה אפשרות כי יש להמשיך לתמוך בו: "אבל אולי חייבים אנו להחזיקה [את החבצלת, א.ו.]. סוף סוף היא שלנו". בהערות בשולי העמוד, מצוין לגבי המאמר: "שלהבתיה", לזהט ונמרץ להתעוררות עז קדושת ישראל ותקומת גאולתו, נגד רשלנות מחנה האמונה ויבשות רוח הכפירה". הרב עצמו כותב על המאמר כי "אחשב שירך לבבך מול ריח הקרב שבמאמר. אבל, אח יקר, פצעי לבבי עוברים כל גבול. הנני חייב לצעוק, אולי יחנן ד' ואהיה צוח ומציל". המאמר לא הופיע בגליונות חבצלת בהמשך השנה, וכן לא נדפס במאמרי הראי"ה, וייתכן שבסופו של דבר הוא נגנז בשל חריפותו.

בחודשים שלאחר מכן, הרב פרסם שני מאמרי הגות בעיתון חבצלת: 'העקרים', ו'האחדות'.⁴⁴ ניתן לראות בפרסומים אלו ביטוי לרצונו של הרב להשתתף בהעלאת הרמה הרוחנית של העיתון – כדרכו בפעילותו בתחום העיתונות, הוא לא הסתפק בביקורת מבחוץ אלא ביקש גם לסייע במעשה.

תרס"ט (1909) – הניר

הגיליון הראשון והיחיד של עיתון הניר נדפס בירושלים תרס"ט.⁴⁵ בעיתון נדפסו המאמרים 'דרך התחיה' ו'תלמים' של הרב קוק.⁴⁶ בנוסף, נדפס בו מכתב למערכת

43. אגרות הראי"ה, איגרת קל"א, מח' בניסן תרס"ח.

44. 'העיקרים', כ"ח באייר תרס"ח, מאמרי הראי"ה עמ' 14, ו'האחדות', י"ג בסיוון תרס"ח, מאמרי הראי"ה עמ' 16.

45. הניר, קבץ ספרותי, יוצא לאור ע"י "חובבי הספרות" באה"ק, ירושלים תרס"ט. בעמודים האחרונים של העיתון מופיעים מספר עמודים של מודעות מסחריות.

46. המאמר 'דרך התחיה' פותח את מאמרי הראי"ה, עמ' 1-9. לאחריו מופיע מאמר 'תלמים' – עמ' 10-13. בסוף כל אחד מהמאמרים מצוין: הניר שנה א' חוב' א' תרס"ו. ציון השנה תמוה, שכן 'הניר' יצא לאור בשנת תרס"ט.

של הסופר אז"ר, שחתם בכינוי 'בעל בית פשוט', וכן 'תשובת המערכת', שנכתבה בידי הראי"ה.⁴⁷

תשובת המערכת פותחת בפנייה: 'בעל בית נכבד',⁴⁸ חותמת בפסוק 'ביום ההוא היה על מצלות הסוס קודש לד', ועוסקת בהצבת החזון לספרות הטובה והראויה שעיתון הניר נועד לשמש לה במה. בנקודה זו יש לשים לב כי ההפרדה הקיימת היום בצורה ברורה בין ספרות לבין עיתונות לא הייתה קיימת בימי הרב, ופעמים רבות בכתביו השימוש במושג ספרות מתייחס גם לעיתונות, כפי שה'סופרים' הם פעמים רבות העיתונאים. הניר עורר הדים, ובין השאר התייחסו אליו י.ח. ברנר,⁴⁹ אחד העם,⁵⁰ וח.ג. ביאליק.⁵¹

באיגרות הראי"ה ישנן מספר איגרות העוסקות בעיתון הניר. האיגרות הראשונות נשלחו לרב יונתן בנימין הלוי הורוויץ, מנהל ועד פקידים ואמרכלים אמסטרדם בארץ ישראל⁵² בחורף שנת תרס"ט. באיגרת ק"פ מ' בטבת תרס"ט, הרב קוק מציג את הניר בפני הרב הורוויץ:

על-דבר "הניר", הנה נדפס הגליון הראשון, ששם יש מאמר ממני וכפי הנראה בשבוע הבע"ל תגמר החו' הראשונה בעזרת-השם-יתברך. ואני חושב שאת "הניר" בעצמו נוכל לבסס בהמשך הזמן, שיהיה הוא הירחון שאנו חפצים בו. וכבר הודעתי לך ידידי, דעתי שעלינו ללכת בדרך הרחבה של המדע בעז' לאלהים, ועם זה יצורפו לנו מאמרים מעשיים, בהמשך הזמן, אשר יחזקו את מטרותנו להקים ניר היהדות האמיתית בכח התורה והמצוה על אדמת הקודש.

47. תשובת המערכת נכתבה בכתב ידו של הראי"ה לראשונה בפנקס ה', פסקה ק"ה, בתוך קבצים מכתב יד קדשו ג', בהוצאת המכון לגנזי ראי"ה.

48. ההתכתבות זו מופיעה במאמרי הראי"ה, תחת הכותרת 'על דבר הספרות', עמ' 502-506.

49. ביקורת בהפועל הצעיר, כל כתבי ברנר ב', עמ' 256.

50. אגרות אחד העם ד', עמ' 187.

51. אגרות ח.ג. ביאליק ב', עמ' עח.

52. הרב הורוויץ שיתף פעולה עם הראי"ה בפעילויות ציבוריות רבות, בין השאר בתחומים הבאים: החינוך (איגרות הראי"ה קנ"ז, ק"פ, ק"ג, ק"ה, רפ"ט), השגחה הלכתית (איגרות הראי"ה ב', עמ' שלח, איגרות תקכ"ח, תקפ"ד, תשל"ב), מסע המושבות תרע"ד, העיתונות (כפי שהצגנו פה, ונראה להלן בנוגע לעיתון 'המוריה'), ועוד ועוד. בעיתון חבצלת מכ"א באייר תרס"ח, מופיעה ברכה לרגל הגעתו של הרב הורוויץ לירושלים בל"ג בעומר תרס"ח.

באיגרת זו, ובאיגרת קפ"ג,⁵³ הרב מבקש מהרב הורוויץ שיסייע במימון העיתון, בין השאר על מנת 'שלא לקמץ... בהוצאה של שכר סופרים, במקום שהענין דורש'. באיגרת נוספת לרב הורוויץ, איגרת קפ"ה,⁵⁴ הרב מוסיף ומבאר את עמדתו לגבי הסגנון הספרותי שצריך לאפיין את עיתון הניר. מצד אחד, אין לרדת לרמה נמוכה של התפלמסות שטחית עם הכפירה: "עלינו ללחם עם הרשעה דוקא מראש פסגת המדע היותר גבוה, וחלק זה אסור לנו לעזוב. זה יביא לנו גבורים חדשים מהמצויינים שבת"ח שבאה"ק שיתקדש שם שמים ושם ישראל וא"י על ידם, וזה הוא הריח היותר עליון מכל מעשנו על אדמת הקודש". מצד שני, יש כוונה לצרף לעיתון גם חלקים עממיים יותר, כדי שהעיתון יפנה לכלל הציבור: "רק כדי שיהיה הדבר שוה ג"כ לכל נפש הנני חושב להבא לצרף לו בעזה"י חלקים פפולריים". מעיון באיגרת קפ"ה, עולה שבאותה תקופה שבה נדפסה החוברת הראשונה של הניר, התקיימה התכתבות בין הראי"ה לבין הרב הורוויץ בנוגע להקמת עיתון נוסף, שהעורך המיועד שלו היה לא אחר מהרב קוק עצמו. באיגרת, הרב מתייחס ליוזמתו של הרב הורוויץ להקמת עיתון יומי או דו-שבועי, ולבקשתו מהרב קוק שיקבל עליו את תפקיד העורך הראשי של העתון. הרב תומך ברעיון הקמת העתון, ומביע נכונות לסייע ככל שיוכל, בין השאר על ידי הכנת פרוגרמה לעיתון: "ועל-דבר עתון יומי, ולכל-הפחות דו-שבועי, אשמח מאד אם יעלה הדבר, והנני כמובן מוכן לעשות בזה בלי-נדר ככל אשר תשיג ידי הכהה... כשאדע מכבוד ידי"נ כת"ר, שהדבר מוכן לפועל, אציע בל"נ פרוגרמה, לפי עניות דעתי". עם זאת, הרב מסתייג מההצעה לקבל את תפקיד העורך הראשי: "אמנם שאהי אנכי העורך הראשי, מסופקני אם הדבר מסכים עם המון טרדותי. ועוד, כי לפי זה הלא צריך המשרד היות גם הוא פה, ואיני יודע אם יסכימו ע"ז אחינו בדעה". הרב מסיים בתקווה שבעבודה משותפת עם הרב הורוויץ, יעלה בידם להקים את העתון: "ומנייהו ומנאי יתקלס עילאה ב"ה, ויה"ר שחפץ ד' בידנו יצלח". אך הסיפור לא נגמר בהסתייגות זו. באיגרת מהרב הורוויץ לראי"ה בנושא, מד' אדר תרס"ט,⁵⁵ כותב הרב הורוויץ:

כן בקשתי נא להשיבני בדבר ה"עתון" אשר הצעתי להדר"ג במכתבי הקודמים, כי מפפד"מ כתבו לי שאכניס עצמי בזה, והנם שמחים מאד על כי הואיל הדר"ג להקריא שמו על העתון בתור עורך הראשי, ובקשתי מאד להשיב לי על-זה החלטתו

53. מכ"ט בטבת תרס"ט.

54. י"א בשבט תרס"ט, לקראת סוף האיגרת הרב מזכיר בשלישית את בקשתו לעזרה במימון העיתון: 'אמנם להגדיל את "הניר" בכמותו, כמובן צריך ע"ז כח חומרי הגון...'.
55. אגרות לראי"ה, אגרת מ"ז, עמ' פה.

בהסכם, ולשעת הכושר יעריך נא פרוגרמה מסודרה על-זה כיד ה' הטובה עליו כאשר הבטיחני בכתביו הקודמים.

מהמכתב עולה כי ככל הנראה הרב הסכים להיקרא העורך הראשי של העתון המתוכנן, מה שאומר שהוא ככל הנראה חזר בו מההסתייגות שהופיעה באגרת קפ"ה. בפועל, ככל הנראה, היוזמה לעיתון המדובר לא יצאה אל הפועל. נחזור עתה לאיגרות נוספות של הרב העוסקות בעיתון הניר. באגרת קפ"ד, לרב פנחס הכהן, הרב מציג את מטרת עיתון הניר:

לא נבקש כעת עדיין אסיפות כי-אם ספרות ניסד. באזמל חד, חרב פיפיות, שגופו וראשו ושני חודיו הנם אותיות של שם מלא, נחתך את הבשר החי... בתחבשת של שפע רוח קודש עליון ונחל עדנים ממקור חכמת א-להים נרפא את פצעיו... זאת היא מטרתנו בצעדים מדודים מאד בהתחלת עריכת "הניר". עלינו להחל ניר לעקור ולשרש את הקוצים מכל הצדדים, ולהכשיר את כנסת ישראל לזריעה של אור חדש אשר יתן לנו את תגובתו כימי עולם, וביתר שאת של נקיון וטוהר.

מטרת העיתון היא לסייע ביצירת תנועת תחיה רוחנית בעם ישראל, בראש ובראשונה בקרב שלומי אמוני ישראל, אשר אמנם שומרים אמונים לתורה ולמצוות, אבל בצורה לא מספיק מזוקקת ולא מספיק חיה. חלק מהתהליך כולל גם את ניקוי העולם התורני והאמוני מהסיגים והחסרונות שדבקו בו במהלך שנות הגלות. כאמור בפתחה, הניר יצא רק בגליון אחד ותו לא. ב'ספר זכרונות האספות של אגודת "התרבות הישראלית"⁵⁶, מופיעות התבטאויות של כמה מהחברים באגודה על עיתון הניר: שלום-חנא קוק, אחיו של הראי"ה, אומר: "גם בהוצאת הניר לא היה העיכוב מהצד הכספי אלא מהצד הספרותי". הרצי"ה: "מעיר עוד על חשיבות עבודתינו הספרותית ועל ההבדל שבין הוצאת "הניר" ובין הוצאתנו זו של עכשיו שבהיותה יותר מסודרת ומשוכללת ולא מצומצמת כמו שהיתה זו של "הניר", באמת לא יחסר לה כנראה מהצד הספרותי אלא מהצד הכספי".

תר"ע-תרע"ב (1910-1912) – העברי

לאחר הניסיונות להקמת עיתונים העבריים בארץ, עיתון הניר ועיתונו של הרב יונתן בנימין הורוויץ, היה הרב מעורב באופן עמוק בהקמת עיתון עברי בחו"ל,

56. 'דגל ירושלים' ד', ביטאון הישיבה לצעירים שליד ישיבת מרכז הרב, עמ' כד-מה. הדברים נאמרו באסיפה שנערכה בדירת הראי"ה, שם עמ' מג-מה.

עיתון העברי.⁵⁷ מייסדו של העיתון היה הרב מאיר ברלין, בנו הצעיר של הנצי"ב מוולוז'ין שהיה מרביתו המובהקים של הרב קוק. הרב ברלין, לימים הרב מאיר בר-אילן, היה ממייסדי המזרחי, ועמד בראש התנועה בארץ ישראל שנים רבות. הרב קוק ניהל עם הרב ברלין התכתבות ענפה⁵⁸ סביב עיתון העברי, תמך בהקמתו, ליווה את עבודת העריכה של הרב ברלין, ואף פרסם בעיתון מאמרים חשובים – 'לתקופת המעבר', ו'למהלך האידאות בישראל'.

באגרת הראשונה, איגרת שי"ט, מד' מנ"א תר"ע (1910), הרב קוק מגיב למכתב שקיבל מהרב ברלין שהכיל את הידיעה על הקמת העיתון ואת התכנית שלו. הרב קוק מביע נכונות לסייע, ומחזק את ידי העורך. עצם העובדה שהרב ברלין פנה אל הרב קוק לקראת הקמת העיתון, ושלח לו את התכנית של העיתון, מצביעה על כך שהוא ראה בו גורם בר-סמכא בתחום העיתונות.

האיגרת השניה, איגרת שמ"ג, נשלחה לרב ברלין בט"ו בכסלו תרע"א (שלהי 1910), עם קבלת גיליון העברי הראשון. הרב קוק שמח בקבלת העיתון, "שמחתי בקבלת ה'עברי' הראשון. ב"ה שיצא כלול בהדרו, בחיצוניותו, ואין מה לקבול על פנימיותו, בתור התחלה", ומביע את רצונו לסייע בעבודת העיתון: "הנני מעצמי נמשך בחפץ פנימי להשתתף, במה שאוכל, בעבודתך הנכבדה, יקירי".

בצד השמחה, הרב קוק מביע גם ביקורת על חוסר עומק בעיתון:

הנה לעת עתה חסר הוא "עברנו" את הצד של עומק ההסתכלות, חוץ מהמחסור במדעיות בכלל, שזה בודאי יתמלא ע"י המומחים כ"א במקצועו, אבל הצד העמקני, בההסתכלות העברית, זהו חסרון כללי בספרותנו, שאני דואג עליו הרבה.

המשפט האחרון בפיסקה (ההדגשה לא במקור), מצביעה על כך שחסרון העומק בספרות (ובכלל זה בעיתונות) העסיק את הרב באופן נרחב, ולא רק במקרה הנקודתי של העברי. כדרכו, מציע הרב קוק לסייע בעצמו בשיפור העיתון: "כפי דלות כחי הייתי חפץ מאד למלאות כמה דאפשר את החסרון המורגש הזה".

57. העיתון נוסד בידי הרב ברלין בעיר ברלין, גרמניה בשנת תרע"א (1911). 'מוולוז'ין עד ירושלים', זכרונות הרב מאיר בר-אילן, כרך ב' עמ' 391-395. עם פריצת מלחמת העולם הראשונה, הרב ברלין שנולד ברוסיה, נאלץ לעזוב את גרמניה ועבר לארצות הברית. הוצאתו לאור של העיתון עברה לניו יורק, ארצות הברית (בספרית מכללת הרצוג, אלון שבות, כרוכים הגליונות מהשנים תר"פ-תרפ"א (1919-1920) שראו אור בניו יורק. על גבי הכריכה של העיתונים מופיע המשפט: "ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל (מטרת המזרחי)", ומצוין בהם: "Editor - RABBI MEYER BERLIN", דהיינו – העורך הוא עדיין הרב מאיר ברלין.

58. אגרות הראי"ה, איגרות שי"ט, שמ"ג, שנ"ה, שצ"ח, תי"א.

למרות הביקורת, והרצון לסייע, מרגיש הרב קוק קושי גדול בכתיבה בצורה שמשלבת עומק מחשבתי עם סגנון מודרני:

אבל דא עקא, הסגנון המודרני של עכשיו, ורעיונות עברים באמת לעמקם, הנם כעת במדרגת "תרתי דסתרי" ולי ביחוד קשה מאד לסגל לי את שניהם יחד. מרגיש אני תמיד, כי באותה המדה שאני חפץ לצאת ידי החובה הסגנונית, המודרנית, הנני פוגם בעמקה של המחשבה. על כן אני נבוכ קצת איך להתנהג.

הרב מציין כי הוא חשב על רעיון, לשלוח למערכת העיתון חומר לא מעובד (כנראה מתוך הפנקסים), והמערכת תדאג לערוך אותו בעצמה:

כבר עלתה על דעתי מחשבה לשלח להמערכת מרשימותי, חומר בלתי מעובד, ובחכמת לבבם תעבדוהו, ותסגנוהו לפי האפנה הנוהגת, כפי היכולת. אם תסכים ע"ז, חביבי, אז אקוה שתהיה השתתפותי יותר קלה עלי, ותוכל להיות יותר מתמדת.

הרב קוק מצרף לאיגרת את המאמר 'לתקופת המעבר'⁵⁹, והוא מדגיש כי הוא עדיין עומד בדעתו לשלוח למערכת חומר לא מעובד, אותו המערכת תנסה לעבד:

נתאחר מכתבי זה מכמה מניעות, והנני שולחו כעת רצוף עם המאמר הקטן, כי היחש הנ"ל בדבר החומר הוא מוסכם אצלי גם כעת. לשלח קטעים לבחינה לראות היעמד בהם טעמים, לפי מגמתי, גם אחרי העיבוד הסגנוני.

האיגרת הבאה בנושא, איגרת שמ"ט, נשלחה לרב מאיר ברלין בי"א באדר תרע"א (1911). באיגרת זו הרב קוק מבטא את ציפיותיו מעיתון העברי, והוא מכנה את עבודתו של הרב ברלין עבודת קודש. כן הוא מביע עניין להיות מעורב יותר בעיתון: "ובכל זאת ארצה לקות בעה"י, כי לימים הבעל"ט תהיינה חליפות המכתבים בינינו יותר תכופות, לרגלי עבודתך הקדושה ב'העברי', אשר נוכל לקוות ממנו בצדק גדולות ונצורות לאיגוד האומה ולתקומת ארץ ישראל באור ד' אשר על עמו". הרב מעיר באיגרת על הקשר המובהק בין העברי לבין תחכמוני, המפעל החינוכי בו הרב תמך והשקיע מחשבה ומאמצים רבים: "אין שום ספק, יקיר, שה'תחכמוני' ו'העברי' הם מפעלים תאומים אשר ראשיתם מצער ואחריתם ישגה מאד בע"ה". הרב קוק מתייחס באיגרת להתלבטות של הרב ברלין באשר לקבלת הרבנות בפתח תקוה, ואומר כי המשך קיומו של העברי הוא שיקול משמעותי בקבלת ההחלטה: "עתה ע"ד פתח תקוה קשה לי להחליט את

59. פורסם ב'העברי' שנה ב', גליון ח' - כ"ו שבט תרע"א, נדפס במאמרי הראי"ה עמ' 29-31. הרב מתייחס למאמר גם באיגרת הבאה, איגרת שמ"ט.

עצתי כי כבוד אהובי לא הודיע אותי מה יהי' גורל 'העברי' אם יקבל, יקירי עליו את עול הרבנות בריחוק מקום כזה". הרב אמנם לא מכריע בשאלה, אבל עצם העובדה שהוא מציב את קיומו של עיתון העברי על כף המאזניים מול קבלת רבנות, ממחישה את החשיבות העצומה שהוא ייחס לעיתונות חיובית. חשיבות זו מתבטאת גם בהשוואה שהוא עורך באיגרת בין תחכמוני לבין עיתון העברי. מהדברים עולה שהרב עשה שימוש מדויק בביטוי 'עבודת קודש' כשתיאר את עבודת עריכת העברי, ולא אמר זאת לתפארת המליצה.

נימת האופטימיות והשמחה שאפיינה את האגרות הראשונות פינתה את מקומה לביקורת קשה ונוקבת, באיגרת שנ"ה, מכ"ח באדר תרע"א (1911), שנשלחה בעקבות קבלת גליון י' של העברי. בניגוד לגיליונות הקודמים, גליון זה לא נערך על ידי הרב ברלין, והרב קוק מצביע באיגרת על שורה של כשלים וליקויים שנבעו מכשלים בעבודת העריכה. הרב מדגיש באיגרת שיש לו ציפיות גדולות מהעיתון, ובשל כך העורך לא מילא את תפקידו נאמנה, כשהפקיד על העריכה אדם שלא מתאים לכך. בין הכשלים שהוא מונה:

א. פרסום מאמר הגות שאינו מכיל תוכן משמעותי ורציני: "המאמר הראשי של הרב פ. נשאר עם כל הרוח השבלוני שלו, בלא שום רעיון מרחיב את הדעת". לא זו בלבד, אלא שהמאמר גם לקוי מאד בסגנון הביקורת שלו: "והגערה למבקרי כתבי-הקדש ולסופרים החופשיים, כל זמן שהיא נאמרת רק בדרך כללות, גם היא אינה אומרת כלום... סגנונים כמו אלה מזיקים יותר ממה שהם מועילים".

ב. פרסום מאמר שהכיל ביטוי של התנגדות לתורה: 'אין אני חרד'. לדברי הרב קוק, העריכה היתה צריכה להסיר את המשפט הזה, שנכפל פעמיים, מהמאמר.

ג. פרסום 'נקרולוג' (=הספד), מתוך העיתון הד הזמן, על הרב אליקים געצל (שלמעשה עדיין בחיים). הביקורת היא על השימוש בעיתון שלילי, ללא הסרת ביטויים מזלזלים כלפי הרב געצל, כמו 'המוהיקאני האחרון'.

ד. שיר תפל: "השיר "מעשיות" אף על פי שיש בו קצת ליריקה מכל-מקום הוא ריקן יותר מדאי וריח של "תפלות" נודף ממנו ...".

ה. קטע בסגנון 'חפשי' (=חילוני), 'מיפיפותו של עבר באהלי ערב', שבגיליון זה נדפס חלקו השני. בין השאר הרב מבקר את התיאור של היופי הנשי שמופיע בקטע: "לא לרוחנו הוא לתבל רשמי מסע בהבלטה של "הפנים המלבלבות עם הלחיים האדומות של הרבה מבנות הארץ". מעניין שהרב קוק מעיר בשולי הגיליון, שהוא בדק את חלקו הראשון של הקטע, שנדפס בגיליון ה' של העברי, ומצא שחלק זה 'כולו טהור ונאה ל"העברי"', ומשער שזה היה תוצאה של עריכה שנעשתה בידי הרב ברלין. בדיקה זו מעידה על כך שהרב קוק ככל הנראה שמר

את גיליונות העברי הקודמים שקיבל, וכן על היסודיות שאפיינה את ביקורתו על העיתונות.

הרב קוק, כדרכו, מסיים את האיגרת בנימה אופטימית, ומציין שעל אף הצער העמוק, התקלות בגיליון זה חיזקו את הכרתו בעבודתו הנאמנה של הרב ברלין בעריכת העיתון:

עם המחץ העמוק אשר נמחץ לבבי מהגליון הזה, מלאתי גם כן עונג, במה שהכרתי ביותר את פעולתך הנאמנה בעבודת העריכה, שמתוך הכרה זו הנני מלא תקוה בעזרת-השם לשכלולו של האורגן החביב, לאורה וכבודה של דת קודש והיהדות הנאמנה.

לסיכום, המסר העיקרי העולה מאיגרת שנ"ה הוא החשיבות העצומה שהרב קוק ייחס לתפקיד עורך העיתון. כמו כן, הרב מציג עקרונות מנחים לעבודת עריכה נכונה: הקפדה על עומק תוכני, הקפדה על סגנון ספרותי איכותי, מעבר מדוקדק על מאמרים וכתבות להסרת משפטים בעייתיים, זהירות מתכנים שפוגעים בצניעות.

המתח בין הישוב היהודי לבין האוכלוסיה הערבית בארץ ישראל, שהעסיק את הרב קוק מאז הגעתו לארץ ישראל ועד לסוף ימיו,⁶⁰ בא לידי ביטוי באיגרת שצ"ח, מ' כסלו תער"ב (שלהי 1911). באיגרת הרב מותח ביקורת על הרב ברלין על פרסום מאמר 'יהודה נוטר הפרדס', בגליון מ"ד של העברי. הרב מבקר את הסגנון העיון כלפי הערבים שמופיע במאמר: "שמתואר שם המצב הנפשי, של האיבה להערבים, והתעוררות השומרים העברים, בדיבורים המלאים רוח רבולוציוני, מה שהוא אינו לפי שאיפתנו, ואינו נאות להמצב כלל". כלומר, התיאור אינו מתאים לשאיפתנו העקרונית, וגם לא תואם את המציאות. הרב מדגיש את הסכנה הטמונה במאמר, שעלול ללבות את המתח מול הערבים, להיות מקור לתעמולה נגד היהדות, ולפגוע ביחסים עם השלטון הטורקי: "הקריאות 'על האויב' כשהן באות באורגן עברי לעומת הערבים, אין קץ כמה ארס יכולות הן לחולל... וכל דיבור של רגשי שנאה לעם הארץ, או איזה חשד קל של נטיה רבולוציונית, הוא נעתק מיד לתורקית ונשלח לעיר הבירה, למקומות היותר רשמיים ויותר מסוכנים לנו". הראי"ה קורא לעורך להימנע בעתיד מפרסום חומרים דומים, ומעודד אותו

60. בתקופת יפו, הדברים באים לידי ביטוי בעיקר בהתייחסות ליהודים שנרצחו בארועים בעלי אופי נקודתי. בהמשך, בתקופת ירושלים, חלו תהליכים של התבססות היישוב העברי – ובצד כך, התעצמות התנועה הלאומנית והקנאות הדתית בקרב ערביי ארץ ישראל. בתקופה זו אנו מוצאים עיסוק רב של הרב קוק ב'אינתיפדות' השונות, מאורעות תר"פ, מאורעות תרפ"ט, המאבקים על הכותל המערבי, ועוד.

לפרסם תיאורים חיוביים של היחסים בין היהודים לבין המעולים שביושבי הארץ הערבים⁶¹: "אנא ידידי... אל נא תתן מקום בעתונך הנעלה לדברים כמו אלה, שתועלתם היא אפס, ונזקם גדול לאין חקר. להפך, כמה דאפשר יש לנו לתאר את המצבים הנאים של דרכי השל' והאחוה, שאנו פוגשים בין טובי הישוב המעשיים באמת, ובין יושבי הארץ הערבים, כמובן המעולים שבהם". בתגובה לאיגרת, הרב ברלין ביקש מהרב קוק להמליץ לו על כותבים שיכולים לכתוב תיאורים חיוביים כאלה, והרב קוק ממליץ לו באיגרת תי"א (ר' להלן) על הסופר אז"ר: "ע"ד תיאורים מחיי הישוב, ביחש לרגשי השלום שבין טובי הערבים עם ישראל, הנני חושב שראוי שתבא המערכת בזה בדברים עם הסופר הישיש א. ז. רבינובין, שהוא מוכשר לעבודה זו".

איגרת תי"א, מ"ז שבט תרע"ב (1912), עוסקת באחד מהמאמרים המרכזיים בהגותו של הרב קוק, 'למהלך האידאות בישראל'⁶², ובנסיבות שהביאו לשליחתו לעיתון העברי. הרב כותב שמטרת המאמר היא בין היתר לעורר את קוראיו לעסוק בעצמם בכתיבה ספרותית: "הנני שולח בזה לכבודו את המאמר הנדרש לשאלות הזמן, להוגי דעות טהורי לב, ולעורר את הרוח לעבודה ספרותית ישראלית הוגנת". בניגוד לאיגרות הקודמות, בהן הרב העצים את תפקידו של העורך בתיקון המאמרים המתפרסמים בעיתון, כאן מבקש הרב קוק מהעורך להימנע מכל שינוי במאמר: "אבקש מאד שלא לשנות שום דבר בסגנון המאמר כי לפעמים בשביל שינוי מליצה קטנה, מקבל הענין צורה אחרת, ביחוד בעניינים עיוניים כאלה". המאמר נשלח לעיתון יחד עם התייחסות לבקשתו של הסופר והעיתונאי ש"י הורוביץ מהרב קוק להשתתף בדיון שהוא ביקש לקיים בעיתונו, 'עתיד היהדות'. להלן נראה כי הרב קוק סירב לפרסם בעיתון עתיד היהדות, ונראה כי פרסום 'למהלך האידאות' היווה מענה עקיף לבקשתו של הורוביץ. כעת נייחד לבקשה זו ולמה שהתפתח ממנה דיון נפרד.

תרע"ב (1912) – ש"י הורוביץ ועתיד היהדות

כפי שהוזכר, הסופר והעיתונאי ש"י הורוביץ ביקש מהרב קוק להשתתף בדיון שהוא ניהל בעיתונו, 'עתיד היהדות' – 'על דבר עתידות היהדות'. הרב קוק מתייחס לבקשה זו באיגרת תי"א הנ"ל שנשלחה לרב ברלין והוא מסביר שאין

61. עוד על כך באגרת תי"א.

62. הגירסה הראשונה של המאמר, נכתבה בידי הרב ב'פנקס ה', פסקאות כ', ס"ג. נדפס ב'אורות' עמ' קב-ק"ח.

להשתתף בדיון בעיתון שמכיל דברי כפירה⁶³: "כמובן אי אפשר לנו כלל להשתתף עם ניפולים כאלה, שרגלם האחת עומדת כבר מחוץ לתחום". קביעה זו של הרב מעניינת מאוד, בין השאר לאור העובדה כי בניגוד לכך, בשנת תרס"ה, התפרסם בעיתון ההשקפה (עיתון שלא התנזר מדברי כפירה) מכתבו הגלוי נגד בן יהודה. ההסבר הפשוט לכך הוא שהרב קוק בעצמו לא שלח את המכתב לעיתון ההשקפה, ובן יהודה פרסם אותו מיוזמתו לאחר שהתפרסם כמכתב פומבי. הרב קובע שגם את התגובה להורוביץ אין לפרסם בעיתון עתיד היהדות, והוא מבקש מהרב ברלין לפרסמו בעיתונו, העברי: "ומ"מ למנע לגמרי להשיב אי אפשר ג"כ. ע"כ אסתפק בתשובה קצרה זו, ע"י "העברי".

תגובתו של הרב קוק שכאמור נשלחה לעברי מופיעה באיגרת ת"ט – מי' שבט תרע"ב (1912). בראש האיגרת מופיעה הפנייה: 'אדון נעלה, החכם מר ש"י הורוביץ', אך לא מופיעה בו המילה שלום.⁶⁴ בהערה ב'אגרות הראיה' מצוין כי בהעברי הושמטה שורת הפניה להורוביץ. הרב קוק עונה בקצרה: 'בתשובה על שאלתו בדבר היהדות ועתידותיה' ומסביר שכנסת ישראל איננה אומה ככל האומות, אלא 'התמצית האידיאלית של האדם, המופעה בתור קיבוץ חברתי...' – כלומר, היא מעין ספינת הדגל של האנושות, וייעודה הוא ליצור את התשתית לגאולה לכל העולם כולו.

הורוביץ פנה לרב קוק בה' באב באותה שנה, והרב קוק עונה לו באיגרת תמ"ה – מי"ז מנחם אב. מהאיגרת עולה שהיא נכתבה כמענה לשאלת הורוביץ מדוע הרב קוק סירב לכתוב לעיתון. הרב מתבטא בחריפות רבה על הפרסומים של הורוביץ בעיתונו, ומשווה אותם לרדיפה של כלל ישראל: "אני חושב כל סגנון ספרותי המטיל ספק בתכן היהדות... למעשה רדיפה לכלל ישראל, ששום כשרון ושום חכמה שבעולם לא יכול לכפר על זה. וכבודו נכשל בזה כמה פעמים, במחילת-כבודו". הרב מנמק את סירובו גם בנימוקים רגשיים, ותולה את הימנעותו מפרסום בעיתונו של הורוביץ, בכאב שהוא חש מהדברים הקשים שהתפרסמו בעתון: "לא יכולתי להתגבר על עומק צערי שנצטערתי כמה פעמים מהופעותיו הספרותיות של כבודו עד כדי מדה זו שאוכל להשתתף בעבודת "העתיד" שרוחו של כבודו מרחף עליה". הרב קוק, כדרכו, לא מאבד תקוה שהכיוון של העיתון ישתנה לטובה, אך הוא איננו מוכן להשתתף עד שדברים אכן ישתנו:

63. המכתב מופיע באגרת תט, אגרות ב, סה-סו.

64. גם בשתי אגרות שנכתבו לאליעזר בן יהודה, איגרות שכ"ד, תקפ"ט, לא מופיעה המילה שלום, וכן באיגרות נוספות לאנשים שלא שמרו תורה ומצוות, ועסקו בפגיעה ביהדות ובקדשי ישראל.

אמנם בטוח אני שדורנו זה דוקא על פתחי תשובה הוא עומד, ותשובתו תשובה גדולה תהיה, תשובה עילאה, ודוקא מכוחות הפורצים בשטף בלתי מעוצר זרם חיים יתפרץ להחיות עם רב. אבל אי אפשר לנו למהר בהשתתפות, עד שנראה סימנים הגונים של נטיית הרוח לצד בנין, "הלוך להרגיע ישראל".

תר"ע-תרע"ג (1910-1913) – מוריה

העיתון הבא בו נעסוק, מוריה,⁶⁵ זכה גם הוא, כמו עתיד היהדות, לביקורת רבה מצדו של הרב קוק, אך במקרה זה מדובר על עיתון חרדי שהרב ניסה להשפיע ולרומם את תכניו ואת סגנונו, על מנת שיתאימו לחזונו בדבר תפקיד העיתונות. העיתון כינה את עצמו בשם 'אורגן אורתודוכסי רשמי', והכינוי 'רשמי' זכה בהמשך לביקורת של הרב קוק. במהלך השנים הרב כתב לעיתון מספר אגרות, וכן היה מעורב במהלך שנועד לשפר את העיתון.

האיגרת הראשונה שהרב כתב למוריה, איגרת ש"ח ט"ו סיון תר"ע (1910),⁶⁶ נכתבה בתגובה למאמר הגנה על הרב קוק שפורסם בעיתון האור והכיל שבחים נפרזים על הרב.⁶⁷ בצד האיגרת נדפסו בעיתון שני מכתבים פרטיים של הרב קוק, להוריו ולאחיו.

האיגרת החשובה ביותר למוריה היא איגרת שד"ם – מכתב לעורך המוריה, מטבת תרע"א.⁶⁸ באיגרת זו, הרב קוק מבקר בחריפות את העיתון, בעקבות מאמר בו עורך המוריה תקף וביזה את עורך עיתון המודיע. הרב מביע התנגדות עקרונית לסגנון תוקפני שהפך רווח בעיתונות: "צר לי מאד על סגנון ההתנפלות שהיתה למחלה מהלכת דוקא ביותר בין המתיחסים אל דגלם של "שלומי אמוני ישראל". הוא מותח ביקורת על הסגנון המבזה של עורך העיתון כלפי עיתון המודיע (שביקר את עיתון מוריה). הוא קובע כי איסורי הלשון (ובכלל זה איסור ביזוי

65. ר' "מוריה" – עיתון חרדי לוחם למען תקנת ירושלים, מרדכי אליאב, קתדרה 70, תשנ"ד, עמ' 110-175. העיתון יצא לאור בידי ר' יודא אהרן וייס, ור' משה שמואל שיינבוים, ונערך בידי יצחק יעקב ילון, שקודם לכן היה עיתונאי ב'חבצלת'. העיתון ראה אור לראשונה בכ"ז בניסן תר"ע (6.5.1910), והגיליון האחרון ראה אור בכ"ה בטבת תרע"ה (11.1.1915), אז נסגר העיתון בצו השלטונות העות'מאניים.

66. נדפס בעיתון מוריה בי"ז בסיון תר"ע (1910).

67. כנראה שהכוונה למאמר "קול מהיכל" – קול קורא מחאה על בזיון הראי"ה, שפורסם בהאור י"ב סיון תר"ע, ובהערות י"ג סיון תר"ע.

68. המכתב נדפס במוריה כ' בטבת תרע"א (1910), מלווה בהערות של עורך המוריה. ההערות, הכתובות בנימה ביקורתית ואף עוקצנית כלפי הרב קוק, הובאו להלן בהערות השולים.

תלמידי חכמים) קיימים בעיתונות לא פחות ואף יותר מבכל תחום אחר: "ולמה זה תהיה חטאת הלשון כשהיא ביחוד מתלבשת בכתב מתפרסמת על ידי עיתון, אינה נזקקת להוראה בעומקה של הלכה כמו יתר דקדוקי תורה?" כדרכו, לראות את הטוב ולדון לכף זכות, הראי"ה מעודד את עורך המוריה שעל אף התקלות, יש בעיתונו גם חיוב:

ובכלל אומר לך יקירי – אל יפול רוחך. החזק את מפעלך, ואם שגית לפעמים, לא אין אדם עומד ע"ד תורה אלא א"כ נכשל בה; ובכללו של דבר לא יוכל שום אדם להכחיש שה"מוריה" בכללה היא כלי מחזיק ברכה להקהל החרדי הירושלמי, לפי מצב רוחו בהוה.

בהמשך האיגרת, הרב פורס את משנתו לגבי תפקיד העיתונות, ולדבריו לעיתונות יש תפקיד בפיתוחה של דעת הקהל:

אמנם דעת הקהל הולכת ומתפתחת, והספרות הטובה היא בודאי האמצעי הישר לפתוחה ושכלולה. והעתונות הדואגת לפתוחה של דעת הקהל, צריכה היא לעמוד ולהשתדל שתשאר עומדת תמיד על מדרגה יותר גבוהה ומפותחת מהמדרגה של דעת הקהל שבהוה, ולהרציא [=להרצות] תמיד אמצעים נכונים איך לסגל את הדעה הקהלית, ולהקריבה לאט לאותו הגובה שכבר באה לה העתונות בכללה. כמוכן לא על דעתו של העורך הפרטי אנחנו מדברים כאן, כי אם על רוח העתון וחוג סופריו היותר משפיעים.⁶⁹

הרב קובע כי העיתון לא צריך לעסוק בביקורת חיצונית על הישיבות, אלא לגעת בשורש הבעיה של האורתודוקסיה – מיעוט העיסוק בדרישת ד', בדעת ד' ובעומק האמונה:

המדרגה התרבותית של ה"אורתודוקסיה" הראויה לשמה, היא נערכת לפי מדתו של שכלול הרוח, העמקת הרגש, והרחבת הבינה, ביסודות דעת ד' ומקוריות קדושת האמונה באור ד', שהיא בודאי נשמת ה"אורתודוקסיה". וכאשר כל התכונה הזאת של דרישת ד' היא נעזבת לאין שיעור, והמון חכמי התורה איננו יודע ברובו גם את צרכה, וחכמת התורה לתכליתה נחשבת אצלם רק הוספת איזה פלפולים בהויות

69. על כך מעיר העורך, הערה שיש בה כדי להצביע על אכזבה ואף תסכול מכך שהראי"ה נמנע ממעורבות בעיתון – בכתובה או בדרכים אחרות: 'מכיון שכבר נגע רבנו בנקודה זו – גם אנו נוטלים רשות להזכירו בזה את חובתו הוא – מי היה באמת צריך להיות המשפיע הרוחני האמתי היותר גדול של עתון אורתודוקסי בארץ ישראל אם לא רבנו שזה בידו? – המערכת'.

של הלכה, שהם אמנם קודשים ויקרים, אבל לא הם לבדם יאירו את נשמותינו – על כן עורך נכבד, עד שאתה מבקש סדרים מעשיים בישיבות, שהם דברים שאינם תמיד מכוונים אל המטרה, והסכנה יתירה בהם על השבת, קח לך דרך להעיר ולעורר תמיד את המוכשרים שבחכמי תורה, הקבועים באהלה, שישימו לב להארת נשמתה של תורה בכל הרחבתה,⁷⁰ בחריפות ובקיאאות. אז ממילא יאירו לבותיהם ודרכם תתישר. הקהל מבית ומחוץ יתחיל להכיר, שתחת אנשים שיכולים לפלפל מעט או הרבה באיזו חריפות ישרה או בלתי ישרה, יש לנו אישים, אזורים בעוז ד', מלאים להבת אש קודש, ותורת ד' באמת בלבבם.

הרב מסיים בביקורת על התואר 'רשמי' שהעורך נתן לעיתונו בלא שיש לכך בסיס:

אמנם לא אוכל מבלי להעריך באחרית מכתבי, מצדי גם אני, כמו שהעירו כבר רבים זולתי, שהתאר "רשמי", אשר נתת לעתונך, הוא "יתר כנטול". אין "רשמיות" נאמרת כ"א על הסכמה מקפת כללית מכחם של האנשים העומדים תחת איזו חטיבה מיוחדת, וההסכמה צריכה להיות מובעת באופן גלוי – וכל אלה בודאי מוכרחים הם להיות חסרים לעתונך בירושלים. איך זה תשא תמיד חרפת "שקר" על עתונך ה"אורתודוקסי" שצריך להיות תמיד ראש כל דבריו – אמת.⁷¹

כשנתיים מאוחר יותר, הרב קוק היה מעורב ככל הנראה ביוזמה לשיפור פני העיתון, ביחד עם הרב יונתן בנימין הלוי הורוויץ, שותפו משכבר הימים לעבודה ציבורית ובכלל זה לעבודה בתחום העיתונות. האיגרת הראשונה העוסקת בנושא היא איגרת תקכ"ג, מכתב לרב הורוויץ, מכ"א באדר ב' תרע"ג.⁷² מתוכן האיגרת עולה כי היא עוסקת בשיפור עיתון המוריה, ביוזמתו של הרב הורוויץ. הרב קוק מבקש מהרב הורוויץ שיפנה לשלשה רבנים סופרים כדי שיהיו משפיעים רוחניים בעיתון – בנציון ברמן (בפלונגיאן, קאוונא), הרב פייווילזון (בקופישאק, קאוונא) והרב י' רייכער (איזמיל, סרביה). הבקשה כוללת גישוש לגבי שכר סופרים, והראי"ה מעיד על עצמו שהוא אינו יכול לעסוק בענייני כספים. יחד עם

70. העורך מעיר על כך: 'כי לא בשביל דברים כאלו תפס עלינו בעל המודיע? – המערכת'.

71. העורך העיר על כך – שהכינוי 'רשמי' כבר הוסר מהעיתון. 'אמנם יש בזה מה להשיב, אבל בכלל איננו מבינים היכן מקום להעיר על דבר שאנחנו בעצמנו כבר הסרנוהו זה יותר משלשה חדשים? – המערכת'.

72. במאמר של מרדכי אליאב (ר' הערה 65) מתואר שינוי שעבר העיתון, כאשר הפך מעיתון בהוצאת מו"ל אנונימי 'ועד עיתון הגון'. כעולה מהתכתבויות הראי"ה והרב יהונתן בנימין הלוי, ייתכן שהראי"ה היה מעורב ביוזמה לחידוש העיתון.

המכתבים הוא ממליץ לשלוח כמה עותקים מהמוריה. בנוסף, הרב מציין שיש צורך גם במאמרים נוספים, 'מדעיים', כדי להעלות את רמת העיתון: "חוץ מהרבנים הסופרים ראוי לדאוג לשורת מאמרים מדעיים ע"י מומחים מיוחדים. כי אין לשער קוצר הנפש שמרגיש כל איש בעל טעם בימנו, בעתון שממלא את כל שטחו רק בענינים חברתיים יהיו מה שיהיו, אם לא יחולף האויר המוגבל באויר אנושי רחב, ובלא תוספות זו א"א כלל להחזיק מעמד בעתונות חשובה". במכתב לרבנים הנ"ל, הרב מחזק את דברי הרב הורוויץ, בכך שחשוב לשפר את עתון המוריה: "והנני מוצא, שחוב קדוש הוא להחזיק במעוז המכתב-עתי "המורי", ולהשלימו השלמה רוחנית על-ידי שפעת מאמרים חיים, מלאים רגש ודעת, ומלושדים בלשד טל חיים של תורת-ישראל". הרב מתאר את חשיבות העיתונות, כ'מקצוע נכבד': "בתקותי שימלא כבוד-תורתו את הבקשה ויבא לעזרתנו הרוחנית במקצע נכבד זה".

כעבור כשבועיים הרב קוק שולח איגרת נוספת לרב הורוויץ, אגרת תתכ"ח מד' בניסן תרע"ג. הרב מתנצל על כך שהמכתבים אותם שלח לרב הורוויץ לא היו מתאימים: "יסלח לי ידיד-נפשי מר שליט"א על-דבר הסגנון של המכתבים שהיה שלא כתכסיס הראוי... ובמשך הזמן נתישב בדבר לתקן הכל באופן היותר נאות...".

האם תקוותו של הרב קוק לשיפור עיתון המוריה אכן התגשמה? מאיגרת תקצ"ד לר' י' לוי מכד' באלול תרע"ג עולה שייתכן שכן. באיגרת הרב קוק קורא למכותב ולצעירים אחרים לעסוק ביצירה ספרותית. הוא מציע להם להשתמש בעיתון המוריה היומי (ואם יהיה שבועי גם בו), כבמה לפרסום היצירות הכתובות: "השתמשו ב'המוריה' היומי והשבועי אם יהי', אל תבזו לשום הזדמנות להעלות על הספר אמרי יושר, מלאים חן, מסולאים בחופש רוח טהרה וקדושה, שהוא החופש העליון המבוקש העולמי היותר מגמתי". הצעה זו מצביעה על כך שהרב ראה בעיתון במה ראוייה ומתאימה לפרסום יצירות ספרותיות-הגותיות.

בהמשך האיגרת הרב עוסק בכתיבה ובמשמעותה. הוא קובע כי היצירה צריכה להיות בסגנונות שונים – פרוזה, מליצה ושירה. לגבי משמעות הכתיבה, הרב סובר כי יש בכתיבה בחינה של מלחמה רוחנית, אף על פי שמדת השלום והחסד היא ראש התכונות 'בנפשותינו ובסגנונינו'. עוד יש בכתיבה מעשה של תרגום הרעיונות מאוצר הרוח של התורה על מנת לקרבה לבני הדור. הכתיבה מעוררת מעיינות פנימיים של יצירה שאין לפחד מהם אלא להתרומם על כנפי רוחם. הרב

מסיים בהצעה להתייעץ עם הרב חרל"פ, ובברכת 'חזקו ואמצו'. במהלך השנים הרב קוק התייחס לעיתון המוריה בעוד מספר אגרות.⁷³ לסיכום, בהתנהלות של הרב קוק מול עיתון מוריה אנחנו רואים כיצד הרב פעל מול עיתון שהיה שייך באופן עקרוני לעולם התורה והאמונה, אך לקה ברבים מהחסרונות עליהם הצביע הרב קוק בעיתונות החרדית של תקופתו. הרב קוק ניסה להשפיע על העיתון באמצעות איגרות שכתב למערכת העיתון, וכן על ידי מעורבות ביוזמה לשפר את הרמה והעומק של העיתון.

תרע"ב-תרע"ג (1912-1913) – התרבות הישראלית

בשנת תרע"ב (1912) נוסדה ביפו בהנהגתו של הראי"ה אגודת 'חובבי התרבות הישראלית', או אגודת 'התרבות הישראלית' כפי שהיא נקראה בהמשך.⁷⁴ בשם שהוא עצמו בחר לאגודה, ביקש הראי"ה לבטא את היותה אלטרנטיבה תרבותית לתרבות העברית, הרחוקה מאמונה, תורה ומצוות שהלכה והתפתחה בארץ ישראל. באסיפת היסוד של האגודה⁷⁵ הפעיל המרכזי היה ר' ישראל חבס, ולוועד ההנהלה נבחרו, מלבד חבס, הרצי"ה ועוד שמונה חברים.⁷⁶ באותה אסיפה, התקבל הסעיף הראשון לתקנון האגודה:

הנהגתה הכללית של האגודה עומדת תחת השפעתו ורשותו של מרן הגאון אברהם יצחק הכהן קוק הרב ואב"ד דעיר הקודש יפו והמושבות.

הישיבה הראשונה של ועד ההנהלה נערכה בדירתו של הראי"ה ביפו. עיקר הפעילות של האגודה בתחילת הדרך היתה ארגון הרצאות לקהל הרחב בנושאי תרבות, מדע ויהדות. בישיבת ועד ההנהלה בי"א בכסלו תרע"ב נדון רעיון ייסוד כתב עת של האגודה. הרצי"ה הציג כך את הצורך:

צריך קובץ חשוב, שישתתפו בו טובי כוחותינו המדעיים והספרותיים ושידון בעיון ובכובד ראש הראוי, על שאלות החיים של עמנו, וביחוד שאלות החגים הארצישראליות שלנו (ואולי גם תכנס בו בלטרסטיקה-זה יוחלט אח"כ בהיותנו

73. 'אגרות הראיה', איגרות: תקב"א, תקצ"ב, תרל"ב.

74. ר' 'ספר זכרונות האספות של אגודת "התרבות הישראלית"', לעיל הערה 56. על חותם האגודה נכתב "אגדת התרבות הישראלית יפו א"י". עוד על 'התרבות הישראלית', ר' צבי קודש עמ' 40-47.

75. נערכה ביפו בכ"ח מרחשון, התרע"ב, באולם בי"ס תחכמוני.

76. ביניהם ד"ר י"ש ענגל, הסופר אז"ר, ר' שם-טוב גפן, ועוד.

קרובים יותר למעשה הממשי בעז"ה) מתוך שאיפתנו להשפעה קולטורית ישראלית מקורית או יותר נכון ירחון קבוע.

הוועד החליט להקים ועדה ספרותית שתפעל להוצאת הקובץ, ולהפכו בהמשך לירחון.⁷⁷

הראי"ה עצמו התייחס לייסוד כתב העת במספר איגרות: הרעיון להוצאת עיתון התרבות הישראלית מופיע באיגרות ששלח הראי"ה קוק לא.י. סלוצקי.⁷⁸ אגרת אחת מופיעה בספר חזון הגאולה, עמ' רסה, מתאריך י"ד בתשרי תרע"ב:

כבודו נגע בדבריו, דרך אגב בפצע, בספרות שנכבשה תחת יד מהרסי נשמתנו היסודית, הנה גם על-זה יש לנו תקוה, ליסד במה מדעית ספרותית-דתית-לאומית, על-ידי קיבוץ הכחות הרוחניים ההולכים ומתאספים לאטם בארץ-ישראל.

הרעיון שב ועולה באיגרת ת"ז, שנשלחה לסלוצקי⁷⁹:

ע"ד אורגן כמה צדק כבודו. והנה זה מקרוב נתיסדה אגודה ל"תרבות ישראל" מהכוחות הנוטים לצד הדת. כמובן הנני מסייעם כפי האפשרות, וכבר נדברנו ע"ד יסוד אורגן ארץ ישראלי בעל טעם ישראלי. כשנזכה להוציא אל הפועל מחשבה זו, נוכל לקוות, שסופרים הגונים, שרוחם באמת זר הוא לכל התעלולים, שעושים בשם הלאומיות הפזיזה, לא ילכו עוד למחנה ההורסת, ויחד עם כל טובי ישראלי יתנו ידם לעבוד עבודה תמה, למען עמנו וערי אלקינו.

רק גיליון אחד של התרבות הישראלית נדפס, בשנת תרע"ג (1913). הופיעו בו מספר מאמרים של הראי"ה, 'זרעונים'⁸⁰ ו'לחשי ההויה',⁸¹ וכן מאמרים מאת הרצי"ה: 'התרבות הישראלית' ו'על הפרק'.⁸²

77. לועדה נבחרו הסופר אז"ר, נ' שלזינגר, שלום-חנא קוק, והרצי"ה.

78. היה מחובבי-ציון בנאווגראדסוורסק-רוסיה, השתתף ביסוד המזרחי, והוציא לאור ספר הגנה על הציונות בשם שיבת ציון.

79. בג' בשבט תרע"ב.

80. נדפס בשנית בהוצאה המחודשת של ספר אורות, בשנת תש"ט. בהקדמה להוצאה, מציין הרצי"ה: 'ועוד הוספתי בינתיים את פרקי "הזרעונים" (שנדפסו בשעתם בקובץ "התרבות הישראלית", שהיה לבז בפרצת המלחמה של שנת תרע"ד). המקור לפיסקאות 'זרעונים' הוא בחלקו ב'קובץ א' מהשמונה קבצים, חלקו מפנקס הדפים (פנקסי הראי"ה ד', הוצאת מכון הרצי"ה), וחלקו מקבצים/פנקסים שלא יצאו לאור (זרעונים א', וכן מסוף זרעונים ה' - ח).

81. השיר 'לחשי ההויה' נדפס תחת שם העט רבא"י. הוא נדפס בשנית במגזי ירושלים, חוברת י"א, בעריכת פינחס מרדכי גראייבסקי, ובשלישית ב'אורות הראיה', עמ' נו.

הרב שב ומתייחס לחשיבות העיתונות ובתוכה לעיתון התרבות הישראלית באיגרת⁸³ שנשלחה לאגודה "המזרחית" בסנט-לואיס, בכ' בשבט תרע"ג. הרב קובע באיגרת כי למזרחי יש תפקיד גדול בשני תחומים, חינוך וספרות.

והספרות, כמה אנו צריכים לחזק ידי סופרים ומשוררים וכל בעלי כשרון אמנותי, המוכשרים לעבוד על שדי המחשבה הצלולה, מחשבת התחיה הלאומית, בנקודת קדושתה העליונה ששם שרוי נצחה והודה.

הדרך המעשית לפתח את הפעילות הספרותית היא על ידי ייסוד עיתונים וכתבי עת:

לחפש כמטמונים אנו צריכים אחרי כוחות רעננים נסתרים מאתנו ממין זה, ולאמץ את הכחות הגלויים, ליסד במות ספרותיות ע"י עתונים וירחונים וכל מיני השפעה כאלה.

הרב מציג את התרבות הישראלית כצעד בכיוון הנכון, אך מציין כי הוא נתקל בקשיים: "אבל הצעדים כבדים הם מפני מיעוט העוזרים". בביטוי 'מיעוט העוזרים' ייתכן שהרב מתכוון לבעיות בכוח האדם או בגיוס תמיכה כספית. כאמור, לאחר הגיליון הראשון לא יצאו גיליונות נוספים, ומסתבר שאחד הגורמים לכך היה פרוץ מלחמת העולם בשנת תרע"ד (1914) שטלטלה את כלל היישוב העברי המתחדש, ובפרט הרחיקה את הראי"ה ובני משפחתו מהארץ למשך מספר שנים.

תרע"ג-תרע"ד (1913) – העולם

בארכיון בית הרב השתמרה התכתבות בין הראי"ה לבין הרב יהושע איזנשטדט, עורך העיתון העולם. המכתב הראשון⁸⁴ נשלח לראי"ה בי"ח בתמוז תרע"ג, ובו בקשה מהרב לכתוב מאמר בנושא 'ירושלים הקדושה' לגיליון מיוחד של עיתון העולם שנושאו ארץ ישראל. הוצאת הגיליון היתה במסגרת פעילות של 'חובבי ירושלים'. כעבור חודש, בכ"ז באב תרע"ג, נשלח לראי"ה מכתב נוסף מהרב איזנשטדט,⁸⁵ ובו התייחסות למאמר של הרב, ובנוסף תוכן המאמרים ושמות

82. לנתיבות ישראל, עמ' ה-כא.

83. אגרות הראי"ה, אגרת תצ"ז.

84. ארכיון 'בית הרב', ב, 44.

85. ארכיון 'בית הרב', ב, 43.

המחברים המתוכננים להופיע בגיליון, זאת במענה לבקשתו של הרב. בהמשך, באיגרת⁸⁶ מכ"ג בכסלו תרע"ד, התכתב הרב עם א. דרויאנוב לגבי המאמר הנ"ל.

סיכום: תקופת הרבנות ביפו ובמושבות

לסיכום, בתקופת הרבנות ביפו ובמושבות הראי"ה ראה צורך גדול בייסוד כתבי עת ועיתונים שיסייעו להוביל את תהליך התחייה הרוחנית של עם ישראל. תהליך שצריך היה לכלול בחזונו של הרב פיתוח של העיסוק בצד הרוחני שבתורה ושל ספרות חדשה. הדרכים בהן פעל הרב היו קידום יוזמות עיתונאיות חדשות, זאת בצד ליווי, הדרכה וביקורת של עיתונים וכתבי עת קיימים.

תקופת מלחמת העולם הראשונה

בתחילת קיץ שנת תרע"ד, יצא הרב קוק לאירופה על מנת להשתתף בכינוס של אגודת ישראל. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הרב לא יכול היה לשוב לארץ ישראל ונאלץ להישאר באירופה עד אחרי המלחמה. הוא שהה מספר חודשים בגרמניה, לאחר מכן כשנה וחצי בסנט-גללין שבשווייץ, ובשנת תרע"ו התמנה לרבנות בלונדון, שם שהה עד שנת תרע"ט. בשנים אלו היה מעורב בתחום העיתונות הרבה פחות מאשר בתקופה הקודמת, תקופת יפו והמושבות. עם זאת, תחום העיתונות המשיך להעסיק אותו גם בתקופה זו, ואנו נסקור מספר אירועים מהתקופה.

תרע"ו (1916) – הצעתו של הרב פינס לראי"ה לערוך שבועון

בכ"ד חשוון תרע"ו, הרב קוק כותב איגרת⁸⁷ לרב זלמן פינס⁸⁸ ובה הוא מתייחס להצעתו של הרב פינס לערוך שבועון. ככל הנראה, האיגרת נכתבה לאחר שהרב התרפא ממחלה. הוא מציין כי הוא רואה צורך לעסוק בדבר תיקון בתור הודאה לה', ועל כן ההצעה משמחת אותו באופן עקרוני. באופן מעשי, מצביע הרב באיגרת על מספר קשיים שעומדים בפני היוזמה: חולשתו הגופנית בעקבות מחלתו; צורך רוחני ונפשי לעסוק בתורה באינטנסיביות בתקופה זו שהייתה קשה עבורו עקב השהות הכפויה בניכר; קושי למצוא עיתונאים הנדרשים

86. אגרות הראי"ה, אגרת תרכ"ג.

87. אגרות הראי"ה, אגרת תשמ"ג.

88. רב בשווייץ, התכתב רבות עם הרב קוק, יש מהתשובות ב'משפט כהן' שממוענות אליו – על הצלת ישראל, מלחמת מצווה ועוד.

לשבועון בתחומים שונים: 'אינפורמציוני, פוליטי, פיליטוני וכיו"ב'; בעיות מימון ובעיות ארגוניות – השגת רשיון מהשלטונות, מציאת בית דפוס ועוד. למרות רשימת הקשיים הרב קוק לא דוחה על הסף את ההצעה, ומסכם שאם הרב פינס ימצא עוד שותפים ליוזמה, הרב גם כן יוכל להיות שותף לה:

אמנם אחרי כל אלה איני מפליג רעיון שאולי יש בו משום זכות הרבים, ואולי יש לכבוד-תורתו דרכים כאלה שיכולים להקל את ההכבדות הנקובות, ואולי ימצאו סגל חבורה עוזרים ומסעדים, באופן שע"י שאשית גם את ידי הכהה עמהם יוכלו באמת לצאת לפעלו לעורר רוח חיי אמת לתורה ולתעודה במדינה כזאת הצריכה לטללי תחיה.

לסיכום, בהתכתבות זו יש ביטוי נוסף לחשיבות שהרב ייחס לעיתונות – הוא רואה ביוזמה עיתונאית פעילות הראויה לשמש כהודאה לה' על הצלתו ממחלה. עוד אנו רואים את המעמד שייחסו לרב מקורביו כאיש הבקי ומתמצא בתחום העיתונות, כזה הראוי לעמוד בראש מערכת עיתון שבועי. בקיאותו בעיתונות מתבטאת ברשימת הקשיים שהוא מונה, המצביעים על היכרות עם המורכבות של עולם העיתונות.

תרע"ו-תרע"ז (1916) – פיקוח רוחני על עיתונים באנגליה

כפי שראינו בתקופת יפו והמושבות, הראי"ה הרבה לעסוק בביקורת רוחנית על העיתונות, כפי שראינו ביחס להשקפה, המוריה, העברי ועוד, אך בכל המקרים האלה הוא לא היה בעל תפקיד רשמי בעיתון. בתקופת אנגליה, הרב היה מעורב בפיקוח רוחני על עיתון, הפעם בתפקיד רשמי:

באגרת⁸⁹ לבנו הרצי"ה מט"ז אב תרע"ו, מתייחס הרב לשני "מכתבים עיתיים", דהיינו עיתונים, שהוא התבקש להיות מעורב בהם: 'די אידישע שטימע' – בידיש, ו'היהודי המתחדש' – בעברית, שניהם ביוזמת 'ידידנו ד"ר זלקינד נ"י בצרוף ועד'. הרב התבקש מהוועד לפקח על העיתונים 'שכל עניני היהדות שבהם יהיו ע"פ השגחתי ובקרת', אך מציין כי הוא טרם נענה להם: 'עדיין לא הבטחתי'. הרב עומד על כך שלוועד יש אינטרס מסחרי בהקמת העיתונים: 'יש בזה להם כמובן גם כונה מסחרית', אך מסייג זאת בכך שהעורך עצמו מונע מכוונה אידיאלית: 'אמנם ד"ר ז' הוא כולו אידיאלי בזה', וגם הוועד עושה זאת לצורך הכנסות למטרות לאומיות: 'וגם הוועד גוף המסחר הוא ג"כ לשם האידיאלים הלאומיים, שבזה הם שלמים'. הרב מעלה אפשרות לצרף את 'בר טוביה', הלא הוא ד"ר

89. אגרות הראי"ה ג', אגרת תש"פ.

שרגא פייבל פרנקל,⁹⁰ לכותבים בעיתונים של ד"ר זלקינד, אך מדגיש שהוא יצטרך להתאים את כתיבתו לקהל היהודי באנגליה:

וחושבני אולי יהי אפשר להכניס את בר-טוביה בין הסופרים הקבועים. אבל צריך לקחת עמו דברים ביסוד ההשפעה הספרותית הנחוצה במדינה זו ביחוד, שהיא תעורת [=פעולות שנועדו לעורר את] הרוח הדתי בעמקו ובהגלותו ובפרטי החיים יחד עם הרוח הלאומי העברי ומוסרו העליון.

באיגרת⁹¹ נוספת לרצי"ה מכ"ג באלול תרע"ו, הרב ממשיך לעסוק בנושא. הוא כותב שד"ר זלקינד הצליח בינתיים להוציא לאור את העיתון ביידיש, וכי הוא התקדם עם הניסיון לשלב את 'בר טוביה' בכתיבה בעיתון. מהאיגרת לא ברור האם בסופו של דבר הרב קוק אכן קיבל עליו את תפקיד 'המפקח הרוחני' של העיתון. האיגרת עוסקת גם במאמר שהרצי"ה שלח לאביו, הראי"ה, בתקווה שיוכל לסייע בפרסומו בעיתונות.⁹² הרב מתלבט לגבי התאמת המאמר: "אולי יכשר מאמרך להכתב עברית או זרוגנית במכתב-עיתי הנ"ל. אך יוכל להיות שהוא יותר מדאי קבוע גם לעתון שבועי כנ"ל". ייתכן והוא 'יכשר', אך ייתכן גם כי הוא 'יותר מדאי קבוע' – לא ברור למה בדיוק הכוונה ב'קבוע': אולי עמוק מידי לקוראי שבועון שמצפים לתוכן יחסית קליל. לאחר הצגת ההתלבטות, הרב מעלה אפשרות נוספת לפרסום המאמר: "ואולי תעלה בעזרת-השם ביד הכנסי' שבמחשבתנו שתוסד להוציא-לאור על-כל-פנים ירחון, אפשר שמאמר כזה יוכל לבא שמה". כאן הרב מעלה רעיון שכבר נדון בינו לבין הרצי"ה, לייסד 'כנסיה', והכוונה ככל הנראה לתנועה שלימים נקראה 'דגל ירושלים' או 'הסתדרות ירושלים', והרב עסק בה באינטנסיביות רבה בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. מהדברים עולה שכבר בשלב מוקדם, הראי"ה ראה בעיני רוחו כתב עת שהתנועה תוציא לאור.

90. ד"ר שרגא פייבל פרנקל היה מורה, סופר, מתרגם ופובליציסט. נולד ברוסיה, תרל"ו (1875), ונפטר בצרפת בתרצ"ג (1933). הוא דמות משמעותית בעיתונות העברית, ופרסם מאמרים ברבים מכתבי העת של התקופה, ובהם: הדור, העולם, השילוח, הדואר (אסופת מאמרים מקוונת מופיעה באתר פרויקט בן יהודה: <http://benyehuda.org/frenkel>). הוא פרסם תחת שם העט 'בר טוביה'. הוא ניהל התכתבות עם הרצי"ה, שחלק ממנה פורסם באתר פרויקט בן יהודה: http://benyehuda.org/frenkel/igrot_kook.html.

91. אגרות הראי"ה ג', אגרת תשפ"ד.

92. הרב שב ומתעניין במאמר באגרת תשצ"א, מכא' במרחשון תרע"ז, בה הוא שואל את הרצי"ה האם המאמר התפרסם באיזה עיתון.

באגרת⁹³ שלישית בנושא, מכ"ח חשוון תרע"ז, הרב מעדכן את הרצי"ה על התפתחות עיתונו של ד"ר זלקינד – רק העיתון ביידיש יצא לאור, והוא הפך משבועון לעיתון יומי. הרב מביע ביקורת על העיתון: "בכלל הרושם שלו הוא דמוקרטי קיצוני, כנהוג, ומכל-מקום ניכר בו עקבות בית-המדרש".

לסיכום, גם בהמשך גלותו של הרב באנגליה, הוא המשיך להוות כתובת לפניות בנושאי עיתונות. במקרה זה, אנו מוצאים פנייה אליו לתפקד באופן רשמי כ'משגיח רוחני' בעיתון. יש לראות בהצעה זו ניסיון למסד את התפקיד הלא רשמי שהרב קוק נטל על עצמו בתקופת יפו והמושבות. עצם הרעיון למנות 'מבקר רוחני' לעיתון הוא מעניין מאוד. תפקיד 'המבקר הרוחני' בעיתונות החרדית הוא אחד מהעמדות הציבוריות החשובות בעיתונות החרדית עד היום הזה.⁹⁴ הרב גם ממשיך להיות מעורב בשילוב כותבים ראויים לכך בעיתונות. הרב מותח ביקורת נוקבת למדי במילים קצרות על העיתון של ד"ר זלקינד – 'הרושם שלו הוא דמוקרטי קיצוני, כנהוג'. המונח 'דמוקרטי' כאן משמש כביטוי שלילי, אך לא ברור לגמרי באיזה מובן. נראה שהכוונה היא לרוח ליברלית, אך לא ברור בדיוק באיזה מובן הליברליות היא שלילית, חילונית? מתירנות? פתיחות יתר לתרבות הגויים?⁹⁵

בשלהי מלחמת העולם הראשונה, החל הראי"ה לעסוק באופן אינטנסיבי בהקמת תנועת דגל ירושלים, או הסתדרות ירושלים, ובכך נעסוק בחלק הבא – תקופת ירושלים.

תקופת ירושלים

בתקופת הרבנות בירושלים, הראי"ה המשיך לראות חשיבות רבה בעיתונות, ואף עשה מאמצים רבים להוציא עיתון במסגרת הנסיונות להקמת תנועת דגל ירושלים. מאמצים אלו לא נשאו פרי, והעיתון לא נוסד בסופו של דבר, כפי שנתאר בפירוט. בנוסף, הרב המשיך בתקופת ירושלים בפעילות רבה בתחום העיתונות – הוא פרסם מאמרים רבים בעיתונות, הן מאמרי הגות והן מאמרי הלכה, עשה שימוש נרחב בעיתונות לצורך הודעות לציבור, וכן המשיך בפעילות ליווי וביקורת של העיתונות, הן בהיבטים הלכתיים והן בהיבטים רוחניים, כפי שנראה בפרקים הבאים.

93. אגרות הראי"ה ג, אגרת תשצ"ב.

94. ראו על כך במאמר 'גדליה איציק' – מאת חנן עמיאור, העין השביעית, 01.11.2002.

95. עיון בגיליונות העיתון יוכל לשפוך אור על השאלה, אך זה לא נעשה במסגרת מאמר זה.

תר"פ-תרפ"ה? (1920-1925) – ניסיונות להקמת עיתון דגל ירושלים

בשלהי מלחמת העולם הראשונה, החל הראי"ה לעסוק באופן אינטנסיבי בהקמת תנועה, שנקראה דגל ירושלים, או הסתדרות ירושלים. מטרת התנועה היא השלמה רוחנית של התנועה הציונית, שפעלה בצורה מעשית למען שיבת ישראל לארצו ותחייה חומרית של העם, אך הזניחה את התחיה הרוחנית שחייבת הייתה להתלוות לכך. הפעילות כללה הקמת סניפים של התנועה, פרסום חומר רעיוני, וכן פעילות מעשית, בין השאר הקמת 'הישיבה המרכזית העולמית'. כחלק מהתנועה, תכנן הרב הקמה של עיתון, ואף ניסה במשך תקופה ארוכה להניע את הקמתו. בסופו של דבר העתון לא הוקם, אך הניסיונות האינטנסיביים להקמתו נמשכו לתוך שנות העשרים, והם מהווים פרשה שראוי לייחד לה דיון. זאת במיוחד לאור הרושם שנוצר לפעמים כאילו הרב קוק נמנע מלעסוק ביוזמות עיתונאיות בתקופת ירושלים.⁹⁶ התכנית להקמת עיתון או עיתונים כחלק מהקמת דגל ירושלים, מופיעה בצורה ברורה ב'תכנית דגל ירושלים' שנדפסה בספר חזון הגאולה בעריכתו של הרב מאיר בר-אילן:⁹⁷

לשם מטרתנו הפוליטית עלינו ליסד עתונים בעברית, באידיש, ובלשונות העמים שכולם יאדירו את התנועה "ירושלים" בכל מערכי החיים בישראל ובעמים (עמ' ש"ב).

לעת עתה הננו צריכים להסתדר ליסד אגודות, ולקבץ חברים לאסוף שקלים להוצאות הפרופגנדיה, לגשת להוצאות ספרותיות בחוברת ועתונים, לאסוף אל דגלנו גם אגודות שלמות שאור קודש ד' חביב עליהן (עמ' שט"ז).
"כלולה היא תקותנו זו בתקות יצירת אורגנים ספרותיים רבי ענין בעולמנו הקדוש, הכוללת בקרבה גם כן תמיכה בכל כח ספרותי הגון פנימי" (עמ' שכ"ז).

גם במסגרת התכנית להקמת הישיבה העולמית בירושלים, שנדפסה גם היא בחזון הגאולה, מופיע תכנון להקמת עיתון:

להשתדל שיהיה קבוע קשר יחשי בכל האפשרות בין כל חכמי ישראל בכל הארצות עם חכמי הישיבה הגדולה שבירושלים, ע"י חליפות מכתבים תדירות, בכל מקצועות התורה וחכמת ישראל, ועל ידי עתון תמידי שיופיע בעריכתם של בחירי

96. ראו למשל דבריו של יונתן מאיר במאמרו החשוב 'אורות וכלים', עמ' 177: 'עם בואו של הרב קוק לירושלים שוב אין אנו מוצאים כמקודם ניסיונות ליצור במות ספרותיות'.

97. 'חזון הגאולה – ילקוט דברים של רבנו אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל על תחית עם ישראל ובנין הארץ', נדפס בידי 'האגודה להוצאת ספרי הראי"ה קוק זצ"ל', ירושלים, תש"א.

גדולי תורה וחכמי ישראל שבישיבה, ועל ידי זה תתרחב ותתרבה ג"כ הקבוצות של הכתבים המצוינים, שיהיו לספרים חשובים שיצאו לאור לזמנים מיוחדים בתכניות גדולות (עמ' רצ"ו-רצ"ז).

הדברים לא נשארו רק ברמת החזון, ובין השנים תר"פ-תרפ"ה התקיימה התכתבות ענפה של הרב קוק ושל מקורביו, הרצי"ה והרי"מ חרל"פ, סביב הנסיונות לייסוד עיתון דגל ירושלים. האיגרת הראשונה⁹⁸ נשלחה מהרצי"ה לאהרון אייזנברג, ממייסדי רחובות, ב"א במרחשון תר"פ. הרצי"ה מציג באיגרת את העיתון כצעד ראשון בייסוד הלשכה של הסתדרות ירושלים:

הצעד הראשון שאנו מתחילים בו עתה בסדור לשכת מרכזנו הוא הוצאת גליונותיה - שיהיו אולי אח"כ לשבועון - למאמרים עיוניים ומעשיים ע"ד שאיפות ההסתדרות ופעולותיה וכל עניני התחיה הגשמיים והרוחניים בכלל, ולידיעות ברורות מעשיות ממצב הישוב ומחיי הארץ. גדול המחסור בחו"ל בידיעות כאלה ועוצר הוא בהתפתחות מהלך עבודת התחיה, וגדול יהי ערכן בבואן בגליונות "ירושלים" של הסתדרותנו הגדולה הנושאת את שמו האוטוריטטי של מרן שליט"א.

הוא מבקש מאייזנברג עזרה באספקת ידיעות לעיתון, וכן בייעוץ בנושא: "בהמצאת ידיעות נאמנות, מדויקות וממפורטות מעניני הישוב המדיניים והישוביים, ובהוראת הדרך והעצה ע"ד פרסום הידיעות ועם מי להתקשר ואיך לסדר בזה".

זמן קצר לאחר מכן, בא' בכסלו תר"פ, נשלחה איגרת דומה מהרי"מ חרל"פ לרב זאב יעבץ.⁹⁹ באיגרת, הרב חרל"פ מבשר על ההתקדמות בעניין דגל ירושלים. הוא מציג את השלב הראשון - הוצאת עתון, ומבקש מהרב יעבץ להשתתף בעיתון באופן קבוע: "ובגשתנו כעת בע"ה לראשית פעולתנו: הוצאת עתון לשם הסתדרותנו, הננו מבקשים בזה ממע"כ את השתתפותו הספרותית הקבועה".

98. ארכיון 'בית הרב', ז, 1. האיגרת נכתבה על נייר לוגו רשמי של הראי"ה.

99. ארכיון בית הרב ז, ב, 4. האיגרת נכתבה על נייר לוגו של 'לשכת המרכז של ההסתדרות "ירושלים"' (בתחתית המכתב, מופיעה גם ברכה של הראי"ה עצמו). הרב זאב יעבץ, תר"ח-תרפ"ד, היה סופר, היסטוריון, איש חינוך, ומראשי תנועת המזרחי. הוא עלה לארץ ישראל מפולין בשנת תרמ"ח (1888), ועסק בין השאר בניהול בית הספר בזכרון יעקב (שם הנהיג את נטיעת האילנות בט"ו בשבט), ובעריכת כתבי עת. בסוף ימיו התגורר בלונדון, אנגליה. הראי"ה עמד איתו בקשר במשך שנים. בין השאר הוא התכתב איתו בתקופת הרבנות ביפו בנושאים חינוכיים הקשורים לבית הספר תחכמוני. הראי"ה התפלמס עם שיטתו של ר"ז יעבץ, ביחס למורה נבוכים: במאמר 'מאמר מיוחד לעומת שיטת רבי זאב יעבץ זצ"ל בספרו תורת ישראל', מאמרי הראי"ה עמ' 105-112.

הרב יעבץ מתבקש לאשר את פרסום שמו בסמוך למאמר שהוא שלח לעיתון: "ויחד עם זה אנו מרשים לעצמנו לבקשהו להרשות לנו לחתום את שמו בפרוש על מאמרו אשר שלח אלינו לפרסמו".

בכ"ב טבת תר"פ, נשלחה אגרת¹⁰⁰ מהרב פינס לראי"ה. באיגרת, מביע הרב פינס את תחושתו שעניין דגל ירושלים אינו מתקדם. הוא מתעניין במצבו של עיתון דגל ירושלים, ובגורלו של מאמר שהוא שלח לעיתון: 'הכבר נוסד העיתון דגל ירושלים? לכבוד יחשב לי אם מאמרי הקטן ימצא שם מקום'.

ההתכתבות עם אייזנברג נמשכה, ובאיגרת¹⁰¹ מז' בשבט תר"פ, כותב הרב קוק: "במה שנוגע להופעת העיתון 'דגל ירושלים': מסבות טכניות לא יכולנו עוד להוציא את הדבר לפועל. נקוה כי בקרוב יסורו המכשולים אי"ה".

כחודש לאחר מכן, באיגרת לרצ"ה¹⁰² מה' אדר תר"פ, מדווח הראי"ה על התקדמות בייסוד העיתון. התקבל רישיון להוצאת העיתון (על שם הרצי"ה), והראי"ה מעלה התלבטות כיצד נכון להתחיל – האם בחוברת חודשית כמו "הדרך",¹⁰³ או בזמנים לא קבועים. עוד מעלה הרב קושי של של מיעוט עוזרים בעבודה על העיתון.

הוצאתו של העיתון לא יצאה לפועל, וכשנתיים אחר כך, באיגרת¹⁰⁴ מכ' בשבט תרפ"ב, כותב הראי"ה שמסיבות טכניות העיתון לא יצא לפועל, ומקוים ש"בקרוב יסורו המכשולים אי"ה".

מסמך נוסף, ככל הנראה משנת תרפ"ב,¹⁰⁵ העוסק בעיתון דגל ירושלים נדפס בביטאונה התורני של ישיבת ירושלים לצעירים, שבשמו, דגל ירושלים, משמר את העיתון אותו ניסה הראי"ה לייסד. הוא מכיל פרטים טכניים ומהותיים על התכנית של העיתון – שם העיתון הוא דגל ירושלים, הוא שבועון – 'עתון שבועי לתחית הקודש בבנין האומה בארץ ישראל', מחיר הגיליון הוא גרוש מצרי, המו"ל

100. ארכיון בית הרב בר, 3.

101. ארכיון בית הרב א, ט, 56.

102. אגרות הראי"ה ד', אגרת א-יג.

103. לא ידעתי מהו (בורשה היה בשנות השלשים עיתון עברי בשם בדרך, בו פרסם סבי הרב פרופ' אברהם וייס את המאמר 'התלמוד ואנו').

104. אגרות הראי"ה ד', אגרת א-קל.

105. המסמך בכתב ידו של הראי"ה. לא מופיע בו תאריך, אך הוא כתוב על גבי נייר לוגו של הרב הראשי לישראל אברהם יצחק הכהן קוק, משנת תרפ"ב (בניירות הלוגו של הראי"ה, השנה הודפסה כך: ב"ה. ירושלים תרפ"ב, והתאריך מולא בכתב יד בזמן שליחת המכתבים).

הוא הסתדרות ירושלים, והאחראי (עורך) הוא הרב צ.י. הכהן קוק.¹⁰⁶ במסמך מופיעה גם תכנית העיתון: 'דגל ירושלים הוא האורגן של התנועה הירושלמית אשר היא הולכת ומתכוננת על ידי ההסתדרות "ירושלים"...', והרב הולך ופורט את מטרת התנועה.

בתחילת שנת תרפ"ג נעשה ניסיון בידי הראי"ה לגייס כספים לצורך ייסוד העיתון. באיגרות מי"א בתשרי¹⁰⁷ ומי"ג בתשרי¹⁰⁸ תרפ"ג, לסניף דגל ירושלים בשווייץ, הרב מבקש מהסניף לממן את אחד המפעלים שהתנועה עוסקת בהקמתם. אחת האפשרויות שהרב מעלה היא החזקת עיתון דגל ירושלים למשך שנה. בהמשך השנה, הרצי"ה מחדש את הקשר עם אייזנברג, ובאיגרת¹⁰⁹ מא' בכסלו תרפ"ג הוא כותב לו על העיתון. הוא מודה לו על היענותו לסייע ומבקש ממנו עצה למי עוד כדאי לפנות כדי לקבל ידיעות, כשהמטרה היא לסייע לאנשים להתנחל בארץ:

ובסמך על זה אבקשה עוד, שייטיב ליעץ ולהמחות לנו לאן ולמי ראוי לנו עוד לפנות בענין זה של המצאת ידיעות ישוביות ביחוד למען אחינו – פה ובגולה – החפצים להתנחל ולקחת חלק בפועל ממש בבנין ארצנו.

האיגרת¹¹⁰ האחרונה שמצוייה לפנינו בנושא היא מנר חמישי של חנוכה תרפ"ה. האיגרת נשלחה לנאמני דגל ירושלים בניו-יורק, ובה כותב הראי"ה: 'נקה שאורגן ספרותי יסודר בקרוב', ללמדך שהתקווה לייסד את העיתון נמשכה עד שנה זו לכל הפחות. למרבה הצער, האיגרות מעשר השנים האחרונות לחיי הרב, תרפ"ו-תרצ"ה, טרם ראו אור,¹¹¹ ואיננו יודעים אם הוא המשיך לעסוק בנושא בהמשך השנים.

106. בנוסף ישנן כותרות: תנאי החתימה – בארץ ישראל, באנגליה, באמריקה, באשר ארצות לפי הערך. וכן כותרת: מחיר המודעות.

107. אגרות הראי"ה ד', אגרת א-קמה.

108. אגרות הראי"ה ד', אגרת א-קמט.

109. ארכיון בית הרב ז' 10 [על נייר רשמי של הראי"ה].

110. אגרות הראי"ה ד', אגרת א-רסב.

111. אגרות הראי"ה יצאו במהדורה ראשונה בשנת תרפ"ג, בעריכת הרצי"ה – כך אחד שהכיל 133 אגרות מהשנים תרס"ח – תר"פ, וכן מספר קטעים העוסקים בתנועת דגל ירושלים. במהדורה השנייה, הרצי"ה הוציא לאור 3 כרכים שהכילו אגרות עד שנת תר"פ. הכרך הרביעי יצא לאור לאחר פטירת הרצי"ה בעריכתו של יבדל"א הרב יעקב פילבר. למרבה הצער, האגרות מהשנים תרפ"ו-תרצ"ה לא יצאו לאור במהדורה מסודרת ומרוכזת עד עצם היום הזה. אגרות שונות פורסמו במהלך השנים בבמות שונות, בין השאר

לסיכום, הרב קוק השקיע מאמצים ניכרים בניסיונות להקמת תנועת דגל ירושלים, לכל הפחות בשנים הראשונות של תקופת ירושלים. עיתון 'דגל ירושלים' היה מיועד להוות מרכיב מעשי חשוב של פעילות התנועה, והרב, יחד עם הרצי"ה והרב חרל"פ, פעל רבות להקמת העיתון. עובדה זו מצביעה על כך שהחשיבות שהרב קוק ייחס לעיתונות, והמוטיבציה שלו לקדם עיתונים שמתאימים להשקפת עולמו המשיכה גם בתקופת ירושלים, לא פחות מאשר בתקופות הקודמות. בסופו של דבר היוזמה לא יצאה לפועל באופן מעשי, כפי שגם היוזמות בתקופות המוקדמות לא נחלו הצלחה מרובה, וזכו לכל היותר לגיליון אחד או שנים. תוצאותיהן הדלות של היוזמות הרבות של הרב בהקמת עיתונים וכתבי עת מעוררות שאלה: כיצד ייתכן שעל אף הבנתו המעמיקה של הראי"ה בעיתונות, על אף החשיבות הרבה שהוא ייחס לה, ועל אף המאמצים הרבים שהוא השקיע – אף יוזמה לא הבשילה לידי כתב עת קבוע?¹¹² תשובה אחת שאפשר להציע לשאלה קשורה לאופי התחרותי¹¹³ (אם לא דורסני) של תחום העיתונות – שלא תאם כלל ועיקר את אופיו של הראי"ה שהיה אוהבם של ישראל, וביקש תמיד למצוא את המאחד, המשותף והמחבר, ולא את המפריד והמפלג. כך מעיד על עצמו הרב ב'חזון הגאולה'¹¹⁴:

אנכי אינני פוליטיקני, ולא אוכל להתגדר בענינים של פרוד-הדעות. הנני רואה רק את הצד הטוב שבכל הופעה ועליו אני מתייחס באהבה ויקר.

תשובה שנייה אפשרית קשורה לקשיים כספיים. הרב מתייחס בכמה וכמה מקומות לקשיים הכספיים שכרוכים בייסוד עיתונים וכתבי עת.¹¹⁵ העובדה שהרב לא השתייך למפלגה שיש לה מנגנון מסודר של גיוס כספים, ככל הנראה הקשתה מאד על גיוס הסכומים הדרושים להוצאת כתב עת, שפעמים רבות הסתמך על

ב'אוצרות ראי"ה', בפרסומים שונים של 'בית הרב', ועוד. למיטב ידיעתי ישנם מספר גורמים שעוסקים באיסוף האגרות מהשנים החסרות, ומעוניינים לפרסם אותם, ועוד גורמים המחזיקים בכמות גדולה מאד של אגרות שלא ברורה מידת העניין שלהם לפרסמן. אין ספק שעל מנת להשלים זאת ברוח מרן הראי"ה – יש צורך בשיתוף כוחות, התגברות על חילוקי דעות ואיחוד השורות על מנת שהאוצרות הגדולים הגנוזים עדיין באגרות יצאו לאור. על מנת לקדם את העניין פתחתי באתר 'ויקיטקסט' דף בשם 'אגרות הראיה ה', אליו ניתן להעלות איגרות מוקלדות מהשנים תרפ"ו-תרצ"ה.

112. הרב יואל בן נון, המקור הכפול, עמ' 27, הציג את השאלה בצורה בהירה.

113. תחרות על קהל הקוראים, על הכותבים, ועל מקורות המימון.

114. חזון הגאולה, עמ' שלג.

115. אגרות הראי"ה, אגרות ק"פ, קפ"ה ועוד.

מימון ולא על מכירת גיליונות ופרסום.¹¹⁶ המאמצים להקים תנועה שכוללת מנגנון גיוס כספים מסודר, דגל ירושלים, לא צלחו, וכך נסתם הגולל על הניסיון האחרון של הרב להקים כתב עת. תשובה שלישית אפשרית נוספת קשורה לרוחב היריעה העצום של פעילותו של הרב – שמלבד עיסוק אינטנסיבי ומתמיד בתורה, ביצירה רוחנית, ובהרבצת תורה, העמיס על שכמו אחריות ציבורית מעל ומעבר למחויב מתפקידיו הרשמיים, ובמסירות ללא גבול. ייתכן כי רוחב זה לא איפשר לו לרכז את המאמצים הנדרשים בייסוד עיתון. לא ברור שדי בתשובות אלו, והסוגיה עדיין דורשת ביאור.

בהמשך, נעסוק בעיתונים שונים איתם עמד הרב קוק בקשר. הקשר כלל פרסומים מסוגים שונים בעיתונים – דברי הלכה, מאמרי הגות, וענייני ציבור והנהגה. בנוסף, הרב כתב לעיתונים אגרות תמיכה ועידוד, ולהבדיל גם דברי ביקורת, לעיתים אף חריפה ונוקבת.

התור

התור היה עיתון תנועת המזרחי בארץ ישראל, והוא נערך בידי הרב יהודה לייב הכהן פישמן (לימים מימון). הראי"ה פרסם בעיתון מאמרי הגות, מתוכם נדפסו במאמרי הראי"ה 'תחית הקודש',¹¹⁷ ו'כבוד הרבנות'.¹¹⁸ בנוסף פרסמו בעיתון דברים שבעל פה מאת הרב, בהם נאום בועידה לסידור הרבנות בשנת תרפ"א,¹¹⁹ ונאומים בועידות ואסיפות המזרחי, בין השנים תרפ"א-תרצ"ד.¹²⁰ לא בכל המקרים, פרסום דברי הראי"ה בעיתון התור עבר על מי מנוחות. במקרה אחד, יוצא מן הכלל, דחה הרב מימון דברים שהראי"ה ביקש לפרסם בעיתון. הדברים מופיעים באגרת מי"ד בכסלו תרפ"ב של הרב מימון לראי"ה שנמצאת בארכיון 'בית הרב' בירושלים.¹²¹ האירוע התחיל בפניה של מערכת התור לראי"ה בבקשה שיכתוב מאמר לכבוד גיליון חנוכה תרפ"ב של העיתון. הרב נענה לבקשה, אך ביקש לדבר במאמרו על תנועת דגל ירושלים. באגרתו, מודה הרב

116. הרב גם העיד על עצמו שלא היתה לו יכולת לעסוק בענייני כספים: 'ואני איני יכול להכנס בשום דבור של ענייני כספי, כידוע, גם לכת"ר, טבעי, אגרות הראיה, אגרת תקכ"ג. אך על קושי זה לכאורה היה ביכולתו להתגבר בעזרת אנשים קרובים אליו שכן התמצאו בענייני כספים.

117. התור שנה א' גליון ה' תרפ"א, מאמרי הראיה עמ' 49-51.

118. התור שנה א' גליון ב' תרפ"א, מאמרי הראיה עמ' 52-54.

119. מאמרי הראיה, עמ' 455-457.

120. מאמרי הראיה, עמ' 480-484.

121. ארכיון בית הרב, ב,ט, 165.

פישמן לרב על נכונותו לכתוב מאמר, אך הוא מתנגד לכוונתו לכתוב דברים על תנועת דגל ירושלים:

הוא חפץ לדבר במאמרו זה על 'דגל ירושלים'. יסלח לי הדר"ג אם ארשה לעצמי להגיד לו מה שבלבי בנדון זה. אנכי כשאני לעצמי בתור אחד ממיסדי המזרחי וממנהליו עד עכשו, כמובן חושב אני כי אין מקום ואין צרך בדגל ירושלים. ואולם סוף כל סוף יש לכל אחד ואחד דעה אחרת והשקפה אחרת. אבל הדר"ג צריך לדעת כי בעתון של המפלגה אי אפשר להכניס מאמר המדבר ע"ד מפלגה או הסתדרות אחרת מבלי להעיר מצד המערכת כי איננה מסכימה לדברים אלו. אנכי כמובן בלתי נעים לי להעיר הערה כזאת ע"ד הדר"ג ומלבד זאת אין מקום לדעתי, בתור עורך, בגליון המיוחד לחנוכה לדבר ע"ד ענינים מפלגתיים, וע"כ הנני מתכבד לבקש את הדר"ג כי יואיל נא בטובו לותר במאמרו זה על דגל-ירושלים. יכבדני נא במאמר הגיוני ורעיוני כדרכו בקדש בלי שום נטיה מפלגתית ואענדהו עטרת לראש "התור".

הרב מימון מנמק את התנגדותו לפרסום הדברים בצורה הבאה: כאחד מראשי המזרחי, הוא מתנגד לתנועת דגל ירושלים. בעקבות כך, מחד גיסא – הוא סבור שלא יוכל לפרסם את דברי הראי"ה בלא להעיר עליהם, ומאידך גיסא – לא נעים לו להעיר על דברי הראי"ה. נימוק נוסף הוא כי לדעתו בגליון חנוכה לא מתאים לדבר על ענינים מפלגתיים. איננו יודעים אם הרב בסופו של דבר פרסם את המאמר, וכן האם וכיצד הוא הגיב לדבריו של הרב מימון. בכל מקרה זהו ככל הנראה מקרה יוצא דופן בו עיתון סרב לפרסם דברים של הראי"ה, בעקבות התנגדות פוליטית של המזרחי לתנועתו, תנועת דגל ירושלים. יש לציין שהיוזמה להקמת תנועת דגל ירושלים באה בעקבות האכזבה מהתנועה הציונית בכלל, ומתנועת המזרחי בפרט. האכזבה נבעה מכך שהתנועה הציונית עסקה אך ורק בתחיה המעשית-חומרית של עם ישראל בארץ, ונמנעה מעיסוק בתחיית חיי הרוח והתורה של עם ישראל.¹²²

122. יחסו של הראי"ה למזרחי היה ביקורתי מאוד. הביקורת עולה באגרות רבות שנדפסו באגרות הראיה, למשל איגרת תקע"א (אגרות הראיה ב, רח"ר), מ"ב מנחם אב תרע"ג: "המזרחי" עומד במעמד עד כה במעמד צנוע ושתקני, כותב על דגלו: להכניס את שלומי אמוני ישראל תחת הדגל הציוני ואת הלך רוחו (ההדגשה במקור) הוא יוצק רק בתוך חוגו המצומצם. את הציוניות הכללית מניח הוא "לקפא על שמריה" ... ומעתה "המזרחי" צריך הוא להכיר בגאון את גדולת תעודתו. לא להיות שמש למפלגה מעשית, פוליטית, קולטורית, וכו' וכו' נוצר אותו הזיק הא-להי השרוי בלב שלמי אמוני עם ד' בשעה שהם נגשים לעבודת קודש זאת של תחית האומה, כ"א לתן להתנועה הגדולה, רבת הצבעים

נתיבה

עיתון נוסף מבית מדרשה של תנועת המזרחי היה נתיבה, בטאון של אנשי הפועל המזרחי, האגף הסוציאליסטי בתנועה. הרב כתב לעיתון ברכה, לרגל שבע שנים להקמתו, והיא התפרסמה בעיתון בשנת תרפ"ח.¹²³ באיגרת, הרב מברך את אנשי הפועל המזרחי שמצליחים להכניס את רוח התורה והאמונה לתוך תנועת העבודה, שבאופן כללי הייתה רחוקה מתורה ומצוות. הרב מציין שהרוח של הפועל המזרחי באה לידי ביטוי בעיתון נתיבה:

סוף כל סוף, ככר העבודה הולך ומאיר בארץ האבות, והוא מוצא לו את נתיבותיו ב"נתיבה". חזקו ואימצו והיו למופת, אחים, חלוצים, גבורי רוח, טהורי לב וכבירי מפעל. ויהי נועם ד' עליכם ותשאו ברכת דור דורים, אמן.

עיתון הפועלים

עיתון נוסף הקשור לתנועת העבודה היה 'עיתון הפועלים'. באיגרת,¹²⁴ מט"ו בתמוז תרפ"ד, כותב הרב מכתב לעורך עיתון הפועלים. המכתב הוא ל"שארי יקירי", מרדכי גימפל וואלק. הראי"ה מביע שמחה על הופעת העיתון, ומציין כי: 'רגש של יושר מפעם במאמרים'. הוא מברך את העיתון על השתדלותו להביא

ואדירת הפעלים והשאיפות, את דחיפת חייה היותר עצומה, להוציא את ענין הציוניות מקטנות של מפלגה בודדת, שמהלכה ביחס להאומה כולה הוא סמוי מן העין, לגדלות של תנועת חיים של הגוי כולו, ההולך בגאון לקראת עתידו הגדול באור פני ד' א-להיו". ראו עוד באיגרות תצ"ז, תקל"ד, א (אלף), ואכמ"ל.

על אף הביקורת, לראי"ה היו קשרים רבים עם המזרחי, בין השאר סביב נושאי החינוך הדתי ביישוב העברי המתחדש. באופן פרדוקסלי, למרות הביקורת הרבה שהיתה לו על התנועה, אנשי המזרחי ראו בו את אחד ממניחי היסוד לעקרונות התנועה. ראו למשל את דברי הרב מאיר בר-אילן, בחזון הגאולה, עמ' יד: "השפעת דעותיו אלו היתה רבה מאד, הן שמשו בסיס אידיאולוגי לתכנית ה"מזרחי" שנוסד אח"כ בשנת תרס"ב בלידה. בשנים המאוחרות, בהיותו בבויסק ואח"כ ביפו, לזה את פעולות ה"מזרחי" בחבה ובעדוד רב, בראותו באחדות האומה את היסוד הגדול לשגשוגה ותשובתה לאביה שבשמים. אולם במכתביו הרבים ל"מזרחי" היה יוצא תמיד בדברים חוצבים להבות אש על החובה להלחם בכל עוז על בטול חלוקת הדת והלאום לשנים. בחלוקה זו ראה את כשלונה של הציונות המודרנית הן במובן הרוחני והן במובן הארגוני". בדברים ניכרת המרכזיות שהרב בר-אילן ראה בהגותו של הראי"ה בבסיס המזרחי, אך מוצאים גם הדים לביקורת החריפה של הרב על התנועה.

123. שנה ג', חוברת יג טו, תרפ"ח.

124. אגרות הראיה ד', א-רמב.

את 'היסוד העובד' להכרה בצורך לשמור על התורה והמצוה, וכותב שהשתדלות זו ראויה לישר כח גדול.

ההד

אחד העיתונים העיקריים שהרב קוק היה בקשר איתם בתקופת ירושלים הוא עיתון ההד.¹²⁵ ההד היה ירחון חרדי-לאומי שנערך על ידי הסופר ר' בנימין (יהושע רדלר-פלדמן), וראה אור בין השנים תרפ"ו-תשי"ב. יחד עם ר' בנימין, ערך את העיתון הרב חנוך הניך בורנשטיין, שמשנת תש"ג כיהן כאדמו"ר מסוכטשוב. העיתון יצא לאור על ידי 'המחלקה לתעמולה בקרב החרדים' של קק"ל וקרון היסוד, ומטרתו הייתה 'להפיץ את הבשורה הלאומית בקרב קהלים שמרניים וחרדיים'.¹²⁶ הרב קוק פרסם בעיתון מאמרי הגות רבים, מתוכם נדפסו במאמרי הראיה כשלושה עשר מאמרים. בנוסף למאמרים התפרסמו בעיתון גם דברים מתוך הכתבים הלא ערוכים של הרב. לדוגמה, בגיליון תשרי תרפ"ח, התפרסמו מספר קטעים, עליהם נכתב: 'דברים אלו נלקחו מתוך כת"י של הרשימות שרשם מרן הרב זצ"ל על הר הכרמל באלול תרפ"ז'.¹²⁷ סוגה ספרותית נוספת שהתפרסמה בעיתון היא חילופי מכתבים עם הרב. בחודש תמוז תרצ"ד התפרסמו בעיתון מכתבו של ר' בנימין לרב, ותשובתו של הרב אליו.¹²⁸ בעיתון נדפסו גם תמלולים של דברים שבעל פה שאמר הרב. דוגמה לכך היא עדות הרב בפני ועדת החקירה הבריטית בעקבות מאורעות תרפ"ט.¹²⁹ עדות זו נדפסה בעיתונים שונים, בהם דואר היום,¹³⁰ בגירסאות שונות. עורכי ההד מציינים בשולי הדברים כי 'נוסח העדות תוקן עפ"י בירור עם כבוד הרב'.

הקשר של הרב עם העיתון לא התבטא רק בפרסומים של דבריו שבכתב ושבעל פה. בט"ז בסלו תרפ"ט שלחו עורכי העיתון לרב את גיליון כסלו, וצירפו אליו מכתב.¹³¹ במכתב, העורכים מביעים את תקוותם שהרב יעריך את התקדמות הירחון, לאור גישתו החיובית אליו: "והננו רוצים לקוות כי כ"מ ישים עין עליה

125. על עיתון ההד, ראו: ראובן גפני, 'ליהדות ולבניין הארץ - ר' בנימין וההד בין לאומיות וחרדיות', קשר 45, סתיו 2013. בעמ' 61 - התייחסות לתמיכה של הראי"ה בעיתון, בעמ' 63 - בול קק"ל עם תמונת הראי"ה שנדפס בשער העיתון).

126. גפני, עמ' 57.

127. נדפס במאמרי הראיה, עמ' 66-68.

128. נדפס במאמרי הראיה, עמ' 522-523.

129. ההד, טבת תר"ץ (שנה ה'), גליון ד. מאמרי הראיה, עמ' 458-460.

130. בשער הגיליון מ"ג בכסלו תר"ץ, 15.12.1929.

131. ארכיון בית הרב ב, 87. המכתב מט"ז בכסלו תרפ"ט, 29.11.28.

וידע להעריך את התקדמות ירחוננו הקטן בזמן האחרון באיכות ובכמות... באשר אנו יודעים כי כבוד רבנו מביט בעין טובה על ה"הד". בהמשך, העורכים פונים לרב בבקשת המלצה על חכם המתאים לכתוב לעתון ביקורת על ספרי הלכה שמתקבלים במערכת: "היינו רוצים לדבר בכל חוברת על ספר חדש אחד במקצוע ההלכה... הננו פונים בבקשה לכבוד מעלתו שאולי יציין בין חכמי הישיבה שלו או בין המעולים שבין התלמידים מי שמוכשר לכתוב בקורת כזאת". לחילופין, ובמידה ולא ימצא אדם מתאים, המערכת מציעה לראיין את הרב עצמו פעם בחודש: "במקרה שרבנו לא ימצא איש מתאים למטרה הזאת היינו מסתפקים בשיחה שבעל פה פעם בחודש, שבה יביע לנו רבנו את השקפתו על אחד הספרים החדשים והחשובים במקצוע ההלכה, שבדאי המחברים שולחים אותם לכבוד מעלתו". כאמור, הרעיון לפרסם בעיתון ראיונות עם הראי"ה יצא לפועל כמה פעמים בגליונות ההד.

מהמכתב של עורכי ההד מכסלו תרפ"ט עולה שהיו קשרים חיוביים בין הרב קוק לבין עיתון ההד. עם זאת, הרב לא נמנע מלבקר את העיתון בעת הצורך, ובי' בסיון תרצ"ג, הוא שלח איגרת¹³² לעורך ההד, בה הוא מוחה על פרסום כתבה על עבר הירדן בה הכתב מתאר אכילת נבלות ושתית חלב גמל. הרב מביע חשש מפני ההשפעה השלילית של הכתבה בעיקר על הנוער, והוא מבקש מהמערכת לתקן את הנעשה.

על אף הביקורת, הרב ראה באופן כללי את העיתון בעין יפה, ובגיליון תשרי תרצ"ד התפרסמה בשער העיתון איגרת¹³³ ובה ברכה מהרב לרגל התרחבות העיתון:

מערכת נכבדה וחביבה. שמח לבבי ב"ההד" בראשית יצירתו, מפני שמצאתי אותו מפנה את פניו אל הדרך הישרה אל אותו הכיוון שאנחנו מבטאים אותו בשאיפת הנוסח שבתפילה: "כרצונו, וכרצון יראיו וכרצון כל עמו בית ישראל". כשאלה שלש השאיפות הקדושות מתחברות ומאוחדות יחד הננו רשאים לקוות להשפעה מבורכת. ו"ההד" במהלכיו נתן שמחה בלבי מפני כיוונו זה. וכעת בהתרחבו והתגדלו

132. פורסם ב'להכות שורש', עמ' 149, וזו לשונו: "ג.ב. דרך אגב אביע את צערי על המחברת 'עבר הירדן' של אפשטיין, שהציג את עצמו בתור אוכל נבלות משחיתת הבדוי ושותה חלב גמל, כמה מזיק הענין לנוער איני צריך לתאר. ומאד אני מצטער על השבח, ובעיקר על העצה שראוי שתקרא מחברת זאת בחוגי הנוער, שהיא כתובה בההד לחודש זה. אם יש אפשרות הייתי שמח אם יתוקן עיוות כזה באיזה אופן שהוא. בכבוד רב הנ"ל".

133. כרוזי ראי"ה, עמ' 106, עמ' 117. בעמ' 106, מובא שזה פורסם בההד, שנה ז, וב' ג', כסלו תרצ"ב. נראה שהמכתב נדפס לראשונה בתרצ"ב, ושב ונדפס בתרצ"ד.

חזקה תקותי, שתרבה טובתו ודרכו הישרה תהיה יותר מפותחת ומשוכללת. ומבוקשנו האצילי להביא ההכרה של כל הנשגב ושל כל הקדוש בחבה יתירה לכל שדרותינו ולהתאימם עם שאיפת בנין ארצנו ותחית ישראל ושיבת שבותנו עליה יהיה מבוטא בתבואת ספרותו ההולכת ומאירה ביתר עז בעז"ה. ברוכים תהיו המדברים טוב ויועצי שלום על עם ד' ונחלת קדשו. כברכת מוקירכם ומחזק ידיכם בקודש. אברהם יצחק הכהן קוק.

היסוד

עיתון דתי נוסף עימו עמד הראי"ה בקשר, היה היסוד, שבועון דתי שהוקם על ידי הרב ישראל חבס, מראשי הקהילה ביפו ובתל אביב. העיתון נוסד בתרצ"ב, זמן קצר יחסית לפני פטירתו של הראי"ה, ולמרות זאת הספיק הרב לפרסם בעיתון מאמרי הגות. המאמרים, כשמונה עשר במספר,¹³⁴ כונסו במלאת שלשים לפטירתו של הרב, ב'קובץ מאמרי הגרא"י קוק ז"ל" בהוצאת עיתון היסוד, ועשרה מהם נדפסו גם ב'מאמרי הראי"ה'.¹³⁵ ביטוי למרכזיות דמותו של הראי"ה בעיתון, ניתן לראות בגיליון ערב ר"ה תרצ"ו, שנדפס קרוב לחודש אחרי פטירת הראי"ה. העיתון נדפס כשהעמוד הראשון ריק, בראשו כתוב: 'מִרְן רַבִּי אֲבִרָהָם יִצְחָק הַכֹּהֵן קוֹק זְצוּק' לִרְאֵשׁ רַבֵּי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל' ובאמצעות העמוד:

רבנו היה מפאר כל גליון-חג של "היסוד" במאמר שריו עמקות גאונית. בהסתלקותו נשאר ביהדות חלל ריק. וגם במקום הראשי הזה שבעתוננו נשאר חלל ריק. ומר לנו. העורכים והקוראים. מאוד.

הראי"ה עמד בקשר עם עורכי העיתון גם מעבר לפרסום המאמרים. במקרה אחד, התפרסמה בעיתון¹³⁶ בקשה של הראי"ה לשמירת הגליונות בשל דברי התורה המופיעים בהם: 'הערה לקוראים - כ' הרב הראשי הגראי"ה קוק שליט"א מבקש מאתנו להעיר שמפני רעיונות הקדושים ודברי התורה המובאים בעתוננו יש

134. המאמרים הם: להוסיף אומץ, האמונה, שלום הדעות, ההארה הרזית והפילוסופית, הופעת הבטוי הרזי, השלום הפנימי, הגלוי הנשמתי, יום הביכורים, שלמות ההצלה, מסע המחנות, מצה זו, תקופת השנה, התשובה והשלום (פורסם גם בדואר היום), לשבר בת עמי, מספד יחיד, תמצית דברי רבנו, אגרת הפורים, לשלומי אמוני ישראל.

135. מאמר אחד שנדפס במאמרי הראי"ה - 'אור האמונה', לא נדפס בקובץ המאמרים בהוצאת היסוד. שנים מתוך העשרה הם תמצית דבריו שבע"פ - מספד על הברון רוטשילד, ודברים בעצרת למען השבת בתל אביב. חלק מהמאמרים מהיסוד שולבו במאמרי הראי"ה בתוך פרקים על המועדות - מצה, בכורים.

136. גליון י"א בניסן תרצ"ג; ארכיון בית הרב, בכ, 262.

לשמור על הגליונות ולא לנהוג בהם מנהג בזיון'. במקרה שני, כתב הרב מכתב תמיכה בעיתון. המכתב הוא מי"ח בשבט תרצ"ה, ומופיעה בו קריאה להמשך החזקתו ופעילותו על ידי ציבור הקוראים והכותבים¹³⁷:

אחינו היקרים! מסורת בידינו, שלא ליתן אל כל הערך אל הכמות. כשאנו באים למוד איזה ענין במדת ההוקרה המתיחסת אליו, אל התוך אל האיכות אל הכיוון היסודי עינינו נשואות ובאותה המדה שאיזה דבר נושא בתוכו את הגרעין העיקרי, שנפשנו משתוקקת וכמהה אליו, במדה זו אנו צריכים להוקירו ולאמצו. ומה טוב אם יהיה אם נוכל להרחיב את גבולו ולחבר גם כן את ההגדלה הכמותית אל הגודל האיכותי. הדברים מגיעים בדברי אלה, בדבר חובת החזקתנו את העתון השבועי "היסוד" שבאמת איננו צריך להתבייש בשמו על שם שאיפתו והרוח המחיה אותו. ומה הוא כיוונו של עתון מוגבל זה? כבר ראינו כולנו מתוך מהלכו בשנים אשר עברו עליו. "היסוד" כשמו כן הוא, דורש, שאנחנו נכוון בבנינו בארץ. לבסס את כולו על היסוד הודאי והברי. אותו היסוד שהוא תנאי התנאים ועיקר העיקרים בגאולתנו בהצלחת בנינו הכלכלי בארץ אבות, החזקת ברית ד' אשר עם עם קדשו, הרמת דגל התורה, מקור חיינו וערובת תקומתנו, שמירת התורה והמצוה, קשר קיים לעד עם מורשת אבות הקדושה והטהורה, כל אלה הם באמת אבני היסוד לכל הבנין, שהננו עדים חיים וקיימים ברוך השם להתהוותו פה על אדמת הקודש. ואת היסוד הזה חובה עלינו לחזק ואת העתון השבועי הזה שאין כיוונו אלא טוב ויושר שלום וברכה על ישראל אשר בא יבאו לשובנו בקודש בכל כבוד ותהילה נגד כל אחינו שבארץ ושבגולה ונגד כל העמים כולם, כפי אותה המדה אשר אנחנו נעמוד על משמרת קדשינו, באותה המדה אשר יחד עם בנינו הלאומי ומפעליו הגדולים יעלה אצלנו ערך הקודש, יפעת הכבוד לכל קודש ד' אשר "היסוד" תמיד מעיר ומזכיר מעודד ומחזק, לכן אל תתנו מקום לענין זה היקר לנו, להתמוטט ח"ו. חזקוהו ואמצוהו בחומר וברוח, הרחיבו גבולו, הגדילו מנין מניויו, קוראיו וסופריו, העלוהו תמיד למעלה למעלה, וכפי מדת תגבורת היסוד יחזק הבנין בנין עדי עד, אשר אליו תערוג נפשנו ויהמה לבבנו לראות על ידו בשמחת גויינו ובתהילת נחלתנו סלה. ברוכים יהיו כל נותני ידים לאמץ ולחזק את דגלה הקודש אור ישראל, על אדמת הקודש

137. ארכיון 'בית הרב', תא 4611; נדפס ב'היסוד', כו, תמוז תרצ"ו, בשינויים קטנים (השמטה של כמה משפטים) לרגל הגדלה של העתון וגרעון כספי אליו הוא נקלע – יחד עם מכתבי תמיכה מרבנים נוספים מהשנתיים האחרונות: הרבנים עמיאל ועוזיאל (יפו ותל אביב) תרצ"ו, הרב ברוך מרקוס (חיפה) תרצ"ו, הרב ראובן כ"ץ (פ"ת) תרצ"ו, הראי"ה תרצ"ה, הרבנים אהרונסון ועוזיאל (יפו-ת"א) תרצ"ה, הרב מרקוס תרצ"ה, הרב כ"ץ תרצ"ה.

לשם, לתהילה ולתפארת כנפשים היקרה ונפש מברכס באהבה נאמנה מהר הקודש מירושלים. הק' אברהם יצחק הכהן קוק.

קול תורה

ז'אנר עיתונות נוסף בו הרבה הרב לפרסם הוא העיתונות ההלכתית, נושא הראוי לדיון בפני עצמו, ולא נוכל לסקור אותו במסגרת מאמר זה. נסתפק בציטוט של קטע¹³⁸ בו מתייחס הרב לירחון 'קול תורה' שנערך בידי הרב שמואל אהרון וועבר-שזורי, מזכיר הרבנות הראשית. מקטע זה ניתן לעמוד על יחסו של הרב לעיתונות ההלכתית:

בקש ממני כת"ר להשתתף גם אני בירחון היקר "קול תורה" החביב עלי בכפלים, מצד ערכו התורני החשוב ומצד גדולי ישראל וגאוניו, וביחוד גאוני עיה"ק ת"ו, המשתתפים בו בדברי קדשם, ומצד הופעתו בתור כלי מבטא לחביבי לבנינו הרבנים הגאונים נושאי דגל התורה וההוראה בעקו"ת, ובאה"ק בכלל "ועד הרבנים המאוחד" ד' עליהם יחיו. אבל הלא כת"ר יודע את טרדות לבבי ואת העבודה הקשה אשר עובדה בי בכל הזמנים, ובפר בזמנים הללו שצרת הכלל היא נוקבת תהומות, אשר לא יתנו לי מנוח ומרגוע, עד אשר ירחם ד' את פליטת עמו, ופליטת סופריו הנאמנים. אבל מרוב חפצי למלא דרישתו הנני רושם בזה בקצרה גרגר אחד משיעורא דרבנן בישיבתנו הקדושה המרכזית, אשר אמרתי שבוע העבר לפני חברינו המקשיבים, אשר מהם יצאו בעה"י גדולי ישראל שיהיו למאורות באהלי יעקב.

מהקטע עולים בה היבטים שונים ביחסו של הראי"ה לעיתונות ההלכתית¹³⁹ – החשיבות שהוא ייחס לה, רצונו להשתתף בה באופן אישי, הקושי להתפנות

138. הקטע פותח דיון הלכתי בסוגיית 'שחיטה לתוך כלי'. נכתב בתאריך ט' באדר תר"ץ, נדפסה ב'קול תורה', תר"ץ, ושוב נדפסה ב'דעת כהן' ס' יא. תודה לעורך, הרב הראל דביר, על ההפניה.

139. הרב פרסם מכתב ברכה, עם התחדשות הוצאתו לאור של כתב העת, בכ"ה בתשרי תרצ"ג. המכתב פורסם בראש החוברת, ומיד לאחריו נדפסה תשובת הרב לגבי שינוי המבטאים של העדות השונות. במכתב, מביע הרב את שמחתו על התחדשות הוצאת כתב העת: "לכבוד ידידי הרב הגאון איש האשכולות בנש"ק מו"ר שמואל אהרן וועבר שליט"א, המזכיר הראשי להרבנות הראשית בא"י, עורך ה'קול תורה' פעיה"ק ירושת"ו. שלום וברכה! שמחתי לשמוע מכת"ר כי אחרי ההפסקה הזמנית בעריכת ה'קול תורה' במשך הזמן שהיה בחו"ל שב הוא כעת לעבודתו להמשיך את הוצאת החוברת מעוטרת בעדי התורה מגדולי ישראל הבאים בשמחה ליתן מהודם עליה".

מעיסוקיו המרובים לכתוב כפי שהיה רוצה, והמקור המעניין למאמר ההלכתי אותו הוא שלח בסופו של דבר: שיעור שהוא העביר ב'שיבה הקדושה המרכזית'.

סיכום – התייחסותו של הראי"ה לעיתונים דתיים וחרדיים בתקופת ירושלים

עד כה עסקנו בעיתונים דתיים או חרדיים, אליהם היה קשור הראי"ה בתקופת ירושלים – הן אלו שביקש לייסד, הן אלו שפרסם בהם מאמרים וליווה אותם, לרוב בדברי ברכה וחיזוק. אנו מוצאים בתקופה זו יותר מכתבי ברכה לעיתונים מאשר בתקופת יפו והמושבות. ככל הנראה, הדבר נובע ממעמדו הציבורי של הראי"ה כרב הראשי לארץ ישראל, שהביא את העיתונים לבקש את ברכתו ותמיכתו. סיבה אפשרית נוספת לכך היא שבתקופת ירושלים החלו לצאת עיתונים בעלי קו חרדי או דתי לאומי, שהיו קרובים לראי"ה יותר מאשר העיתונים בתקופות קודמות.

לעומת מספרם של מכתבי הברכה שנמצא בעלייה – מסתמנת ירידה בפעילותו של הרב בליווי ובביקורת של עיתונים דתיים וחרדיים בתקופת ירושלים לעומת תקופת יפו והמושבות. הדבר מעורר שאלה – מדוע?

אפשרות אחת לתשובה היא שכאמור לפחות עד שנת תרפ"ה הראי"ה עדיין קיווה להוציא לאור את עיתון דגל ירושלים, וייתכן שתקווה זו והחתירה למימושה הפחיתו את מידת מעורבותו בעיתונות הקיימת. אפשרות שנייה היא שבתקופת כהונתו בתפקיד הרב הראשי לארץ ישראל, היה הרב עסוק יותר בענייני ציבור, ולא יכול היה להתפנות לליווי ולביקורת של עיתונים. בנוסף, יש לקחת את מסקנות השוואה זו בעירבון מוגבל, מפני שאין לפנינו את אגרות הראי"ה מהשנים תרפ"ו-תרצ"ה, וייתכן מאוד שלמעשה הרב כן כתב מכתבים למערכות העיתונים בתקופה זו. הוכחה לכך שהרב המשיך לעסוק בצורה אינטנסיבית בליווי ובביקורת של עיתונים גם בתקופת ירושלים ניתן למצוא ביחסו של הראי"ה לעיתון דואר היום – עיתונו של איתמר בן אב"י.

דואר היום

דואר היום היה אחד העיתונים היומיים הנפוצים בארץ, ראה אור בין השנים תרפ"ט-תרצ"ו, המהוות חציה השני של 'תקופת ירושלים' של הראי"ה. העיתון הוקם בידי בנו של אליעזר בן יהודה, איתמר בן אב"י, בפורמט של עיתון ה-Daily mail הבריטי, והתאפיין בסגנון קליל, אם לא לומר 'צהוב', יחסית לעיתונים האחרים בני התקופה. הראי"ה פרסם בעיתון מודעות שונות, אך נמנע מלפרסם בו מאמרים תורניים – הן מאמרים הגותיים, והן מאמרים הלכתיים. בהמשך

נעסוק בסיבות האפשריות לכך, אך ראשית נעסוק בכמה מקרים שבהם הרב ביקר תכנים שפורסמו בעיתון.

המקרה הראשון בו נעסוק הוא מכתב למערכת דואר היום – מתאריך כח אייר, תרצ"ב,¹⁴⁰ בו מוחה הראי"ה על פרסום פגום מבחינה ערכית: "לכבוד מערכת דאר היום, כאן. שלו'. מ. נ.¹⁴¹ באה אלי קובלנא, שתוכנים כמו ה"יושר עליון" שבגליון רכ"ב שלהם, מקלקלים את המוסר שלנו בא"י, ומרעילים ממש את הנוער. על כן אבקש מאד מכבודם לשום לב ע"ז, ולהתרחק מציורי כיעור כאלה להבא, ברגשי כבוד...". "יושר עליון" הוא סיפור קצר שנכתב בידי הסופר הרוסי-צ'כי ארקדי אוורצ'נקו,¹⁴² ותורגם לעברית בידי נ. ספירי. הסיפור עוסק ביחס פגום ומקולקל לאיסורי צניעות חמורים, ומתואר בו אדם המעוניין באשת איש. חשוב לשים לב שהביקורת של הרב מתמקדת בכך שתוכן כזה פוגע במוסר, ובפרט משפיע לרעה על הנוער. כפי שכבר ראינו ביחס לעיתון ההד, הראי"ה היה רגיש לקלקולים חינוכיים שעלולים לנבוע מהעיתונות. הקשר בין עיתונות לחינוך התבטא אצל הרב גם באופן חיובי – כפי שראינו במכתב לאנשי המזרחי, הוא הדריך אותם לעסוק בשני תחומים עיקריים, החינוך והספרות (ובכללה העיתונות).

המקרה השני בו נעסוק הוא אחד הפרסומים החריפים ביותר שיצאו מתחת ידיו של הראי"ה, אם לא החריף שבהם – הכרוז נגד עורך דואר היום, איתמר בן אב"י. הרקע לפרסום הכרוז הוא מאמר של בן אב"י מכ"ט בחשוון תרצ"ג, בשם 'דוברי העברית – עם אחד'. במאמרו, בן אב"י מאשים את היהדות באנטישמיות וב'מלחמות צוררינו נגדנו', בשל כך שעם ישראל התבדל מהעמים שהיו סביבו במשך השנים. בין השאר, מתייחס בן אב"י לאיסור: 'לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ד', גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ד' עד עולם' (דברים כג, ד), וכותב עליו דברים בוטים ביותר, אותם מכנה הראי"ה, 'דברי חוצפא שאין לבטאם בשפתים מפני הנימוס'.¹⁴³ מפני חשיבותו של הכרוז נביא אותו כאן במלואו:

140. מתוך ארכיון בית הרב, פורסם בדף הפייסבוק של בית הרב בידי המרכז התייעודי של בית הרב בתוספת הערות.

141. בהערות של המרכז התייעודי – מוצע לקרוא 'מערכת נכבדה'.

142. הסטיריקן וכותב ההצגות הליברלי ארקדי אוורצ'נקו (תרמ"א-תרפ"ה, 1881-1925), עורך כתב העת "הסטיריקן", גדל ברוסיה, ולאחר המהפכה שם, הוגדר על ידי השלטונות כ"אנטי-סובייטי", ועבר להתגורר ולכתוב בפראג שבצ'כיה.

143. מכיון שהרב כתב שאין לבטא בשפתים את דבריו של בן אב"י, נביא אותם רק בהערה ולא בגוף המאמר: 'מתוך אדיקות יתירה הכרזנו כי עד דור עשירי לא יוכל מואבי או עמוני להתקבל בקרבנו, ורק לאחר החורבן הטיטוסי הואיל הסנהדרין, היושב ביבנה, לבטל את האיסור הטפשי הזה...!'

מחאה נמרצת מטעם כ"ק רבינו הרב הגאון הגדול וכו' מרן ר' אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, הרב הראשי לארץ-ישראל וראב"ד פניה"ק ירושלים תובב"א.

מחאה פומבית

הנני מוחה בזה, נגד כל ישראל ונגד כל העולם התרבותי, על דברי הנאצה והדופי אשר העיז איתמר בן אבי לדבר על עמנו ועל תורתנו הקדושה במאמרו "דברי העברית – עם אחד" ב"דאר היום" גליון מ"ח מיום ב' כ"ט חשוון התרצ"ג דנא, באמרו שאנחנו הננו האשמים במלחמות צורינו נגדנו, מפני שאנחנו התערצנו אליהם בלי די ועל דבר ד' באיסור "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ד'" דבר דברי חוצפא שאין לבטאם בשפתים מפני הנימוס, דברי עזות ובורות גם יחד, ועם כל מה שהננו כבר מורגלים מכל צד לשמוע דברי מחרפים ומגדפים בכל זאת גם לחוצפה ולנבלה יש גבול.

והנני מכריז בזה את מחאתי הפומבית נגד פה דובר נבלה, ואומר לו דיק, סתום פיד! ואקוה שכל ישרי לב בעמנו ובכל עמו התבל ותנו צדק למחאתי זאת.

ולראיה באתי עה"ח

אברהם יצחק הכהן קוק

החריפות של דברי הראי"ה באה לידי ביטוי הן בפורמט של המחאה – כרוז שהופץ ונתלה ברחבי היישוב העברי בארץ, הן בתוכן הביקורת – 'דברי חוצפא', 'דברי עזות ובורות' ועוד, והן בקריאה לבן אב"י – 'פה דובר נבלה... סתום פיד'. לכאורה, מחאה זו של הרב מפתיעה מאוד. הרב נודע בדרכו להרבות אהבה ושלום, ולהתייחס בדרך ארץ ובנימוס גם לאנשים שהוא התנגד לדרכם מאוד. עם זאת, אין זה מקרה יחיד, וניתן למצוא מקרים בהם הרב התייחס בחריפות רבה לאנשים שפעלו נגד תורת ישראל.¹⁴⁴

144. על מקס נורדאו, עוזרו של הרצל שהיה נשוי לגויה הוא כתב 'תועבת נפשי' (אגרות הראיה איגרת י"ד). באיגרת להסתדרות המזרחי העולמית, מט"ז בטבת תר"צ (מצוי בידי צילום של האיגרת, למיטב ידיעתי היא לא התפרסמה) כותב הרב בעקבות חילולי שבת בקיבוץ כפר יחזקאל, שהגדיל לעשות וקבע את יום המנוחה ביום שישי: "הרעו עתה לעשות, שקבעו להם בהסכמה, שיום מנוחה יהיה בשבוע, אבל דוקא יום השישי, ערב שבת, ויום השבת יהיה דוקא יום העבודה. הרעל היבסצקי הזה, מעיז הוא בפעם הראשונה להכנס בישובנו. אם לא נעמוד נגדו בכל תוקף, נמצא חוטאים נגד ד' ונגד ישראל לדורות. דרישתי היא מההנהלה, להתרות בהזדונים הללו שאם לא יחדלו מלכת בדרכם הרעה ולהוסיף לחלל כל קודש באומה, להכעיס, אנו נהיה מצדנו מכירים אותם

המקרה השלישי שבו נעסוק התרחש כחודשיים אחרי פרסום הכרוז נגד בן אב"י - בעיתון פורסמה כתבה שעסקה במאסרו של אליעזר בן יהודה,¹⁴⁵ אביו של איתמר בן אב"י. בכתבה זו נעשה ניסיון להחיות את העלילה כאילו רבני ירושלים הלשינו על אליעזר בן יהודה לתורכים. במקרה זה הצטרף הרא"ה, במכתב מכ"ד בטבת תרצ"ג, לביקורת נגד הכתבה.¹⁴⁶ בין השאר, מזכירים המבקרים כי למעשה חכמי ירושלים הצילו את בן יהודה מהמאסר, ולא גרמו למאסר. ואלו דברי הרב במכתבו:

גם אני חקרתי ודרשתי מאנשים נאמנים מזקני ירושלים, ונתברר לי שמעולם לא היתה חס וחלילה שום מסירה מצד רבני ירושלים ומנהיגיה אז נגד בן-יהודה בענין המאמר שבגללו העלילה עליו הממשלה התורקית, ולהפך - הרבנים והממונים השתדלו לברר להממשלה אז שאין שום מקום להעלילה הנ"ל, ובהשתדלותם סרה הסכנה שהיתה צפויה אז על הישוב בכללו. ובשביל כך יצא בן יהודה ממאסרו לחרות. ותמיהני מאד על אנשים המתאמצים לחרחר ריב ומשטנה בשעה שכל הכיוונים שלנו צריכים להיות בעת הזאת לשלום ולאחדות בין כל אחינו העומדים כלם כאחד על יסוד בנין ארץ הקודש ושיבת שביתה בעז"ה! אבקש מזה ממערכת דאר היום ביחוד ומכל העיתונים שלנו לפרסם את ההודעה הנ"ל. ולראיה באתי על החתום, כד' טבת תרצ"ג פעה"ק ירושלים ת"ו. אברהם יצחק הכהן קוק.

הרב קוק והעיתונות החילונית

כעת נחזור לנושא הפרסומים של הרב בעיתון דואר היום. הרב, שהרבה לפרסם בעיתונות הדתית והחרדית, נמנע מלפרסם דברי תורה בדואר היום ובעיתונות החילונית בכלל, למעט במקרים חריגים. עובדה זו אומרת דרשני, שהרי כידוע, נלחם הרב קוק כל חייו נגד תופעת המחנאות בעם ישראל. הוא כתב דברים מפורשים רבים נגד החלוקה של האומה לחרדים וחופשיים-חילוניים, וראה את

לא כאחים, לא כבני ישראל, אלא כגויים גמורים לכל דבריהם חוץ ממה שנגזור חרם גמור וחמור על כל התוצרת שלהם".

145. גיליון ט"ו בטבת תרצ"ג, 13.1.1933.

146. הביקורת נכתבה בתאריך י"ט בטבת תרצ"ג, על ידי שורה של חכמים ועסקנים מירושלים: בן-ציון זילברשטין, חיים בר"י מן אליהו הכהן מרגליות, אפרים שמואל לרנר, אלתר סטרלצר, חיים ישראל הלפרן, אהרן לוינטל, אברהם עטקין, יצחק אורבך, חיים מיכל מיכלין, שמעון הורוביץ, דב וישנצקי, טוביה רוז, אלי' י. ריבלין. מכתב הביקורת ומכתבו של הרא"ה נדפסו בגיליון ב' בשבט תרצ"ג, 29.1.1933.

עצמו כשייך לכל חלקי העם. לאור זאת, מתמיהה העובדה שהרב ריכז את יצירתו ההגותית דווקא בעיתונות הדתית והחרדית.

ניתן להציע מספר אפשרויות להסבר תופעה זו. אפשרות אחת היא שהתופעה נובעת מכך שחלק גדול מהמאמרים של הראי"ה נכתבו בהזמנת העיתונים, והעיתונים החילוניים לא יזמו פניות לרב בבקשה לפרסום של דברי הגות. הסבר זה אינו מספק – שכן מכל האמור לעיל עולה שהרב חתר לאורך השנים לפרסם בעיתונות את יצירתו-הגותו הייחודית. הוא יזם פרסומים בבמות שונות, ולא רק חיכה להזמנה של מאמרים. אפשרות שנייה היא שפרסום מאמרי הגות בעיתונים על ידי הרב היה בין השאר תמיכה וחיזוק לעיתונים אלו. האם ייתכן שהרב נמנע מלפרסם מאמרים בעיתונים חילוניים כדי לא לתמוך בהם? גם הסבר זה אינו מסתבר, שכן אין הוא מתאים לדרכו של הרב לאורך חייו – דרך האהבה והקירוב, תוך דחייה ממוקדת רק של הדברים השליליים בכל מקום.

על מנת לענות על השאלה מתוך דברי הראי"ה עצמו, נתבונן בשני מקרים חריגים בהם כן פרסם הרב מאמרים בעיתונות.

המקרה החריג הראשון הוא מאמר בשם "לקדושת השבת" שהרב פרסם בשנת תרפ"ב בכלל העיתונות. במאמר, קורא הרב לשמור את קדושת השבת בכל המקומות ביישוב העברי המתחדש.¹⁴⁷

מתוך העיתונות החילונית שלנו אני חפץ לדבר על-דבר קודש הקדשים שלנו, לדבר אל אחי שאהבתים כנפשי, לדבר על קדושת השבת, על החובה האידיאלית שלנו לקדש את השבת בכל מושבותינו ועל דבר הערך המיוחד של קידוש השבת מחללו פה בארץ תחיתנו.

הרב מדגיש שמכיוון שפרסום זה הוא בעיתונות החילונית, עליו להתאים את דבריו לציבור הקוראים:

ומאחר שבעיתונות החילונית אני חפץ לדבר הדבר מובן שהנני זקוק למעך את קולי, לא לדבר בקול חוצב להבות קודש... ואולי דוקא מפני כן אני רוצה לקוות, שיבינו אותי אלה השדרות של אחינו החביבים, שאליהם אני מתכוין לפנות בדברי אלה.

מהדברים עולים בבירור שני דברים: האחד, פרסום המאמר בעיתונות החילונית הוא אירוע חריג, אחרת הרב לא היה צריך להדגיש שהוא מדבר 'מתוך העיתונות

147. נדפס בהארץ, ה' בניסן תרפ"ב, בדאר היום, ד' בניסן, בהתור, בהמזרחי, בי"ג באייר, ובמאמרי הראיה, ב', עמ' 351-352. תודה לרב זאב נוימן ממכון הרצי"ה, על ההפניה לפרסומים אלו.

החילונית שלנו'. והשני, כתיבת מאמר לעיתונות החילונית דורשת מהרב מאמץ להתאים את הדברים לקהל שומעיו: 'הנני זקוק למעך את קולי'. מסתבר שאחת הסיבות להימנעותו של הרב מפרסום מאמרי הגות בעיתונות החילונית היא התחושה שהסגנון שלו אינו תואם את קהל הקוראים החילוניים. התאמת הדברים דורשת שינוי בסגנונם, ובמידה רבה גם את הנמכתם. כשלא הייתה ברירה, הרב אכן עשה זאת, אך זה לא היה הסגנון הטבעי של כתיבתו. כתיבתו התאימה בצורה טבעית לקהל הקוראים הדתי, שם מצאו דבריו את ביתם הטבעי.

המקרה החריג השני הוא המאמר ההלכתי על 'שחוק כדור הרגל'. הרב התנגד בתוקף לקיום משחקי כדורגל בשבתות, וב' בניסן תרצ"א (20.3.1931), הוא פרסם באופן חריג פסק הלכה ארוך ומפורט בעיתון דאר היום, בו הוא מבאר את איסור משחק כדור-רגל בשבתות וחגים.¹⁴⁸ המכתב פורסם כמענה דבריו של 'אחד הרבנים, ל.מ.' שרצה להתיר את משחקי הכדורגל בשבת ובחגים.¹⁴⁹ הרב אוסר בצורה חד משמעית את משחק הכדורגל, ומבאר שהמשחק אסור גם מצד עצמו, וגם מצד חילולי השבת הנלווים לו.¹⁵⁰ בסיום המאמר, מופיעה פנייה של הרב אל הקוראים:

148. המכתב נדפס בשו"ת אורח משפט, סימן קנ"ב, תוך השמטת סיום המשפטים האחרונים במכתב, הנוגעים לפרסום דברי הלכה בעיתונות חילונית. סיבת ההשמטה נעוצה ככל הנראה בשיטה בה הרצי"ה השתמש כשערך את האיגרות של הראי"ה: הוא חילק את האיגרות לחלקים הלכתיים וחלקים הגותיים-ציבוריים, ופעמים רבות איגרת אחת חולקה לשני חלקים. החלקים ההלכתיים נדפסו בסדרת השו"תים ואילו החלקים ההגותיים פורסמו בסדרת 'איגרות הראי"ה', וככל הנראה הרצי"ה שייך את הסיום של המכתב לחלק ההגותי-ציבורי ולכן השמיט אותו מ'אורח משפט'. אמנם הדברים לא ראו אור גם באיגרות ראי"ה.

149. ה'היתר' התפרסם בעיתון דאר היום בכ"ד אדר, תרצ"א, ונחתם בראשי תיבות בשם ל.מ. – הדברים נכתבו כמענה לאגרת של איתמר בן אב"י לרבני ישראל בשאלה על משחקי כדורגל בשבתות וחגים.

150. הדברים הברורים של הרב לא הפריעו לחברי המערכת של העיתון להציב בראשם כותרת מסולפת: "כדור הרגל מותר, אך לא המקושר בו". הרה"ג קוק עונה ל"אחד הרבנים" בקשר עם האגרת לרבני ישראל. עוד באותו יום הרב כתב מכתב הבהרה לעיתון בו הוא הדגיש כי המשחק אסור באיסור מוחלט, והדברים פורסמו בגיליון דאר היום מתאריך ד' ניסן, תרצ"א: "הנני מודיע בזה לכל אחינו-בני-ישראל ששחוק כדור-הרגל הוא אסור בשבתות וימים טובים איסור מוחלט. וחלילה ליתן שום ערך לדברי

אבקש לגנוז את הגליון הזה, אחר קריאתו, ולא לזרוקו, מפני קדושת דברי תורה שבו. ולולא ההכרח להסיר את המכשול, לא הייתי חפץ לבא בדברי־תורה בעתון יומי. אבל מטעם הנ"ל הנני מוכרח לפרסם את דברי באותו המקום שנתפרסמו דברי השגיאה הנ"ל והשם יתברך ישמרנו ואת כל עמו בית ישראל מכל מכשול, וישר לפנינו את דרכו בקודש.¹⁵¹

כלומר, הרב נמנע בדרך כלל מלפרסם דברי תורה בעיתון יומי מפני החשש שהעיתון ייזרק. במקרה זה לא היה מנוס מלפרסם את הדברים באותה במה בה התפרסמו דברים מוטעים, והרב מבקש באופן מיוחד לגנוז את הגליון שבו מופיעה תשובתו ההלכתית. מהדברים עולה הסבר שני להימנעותו של הרב מפרסום דברי תורה בעיתונות החילונית – החשש מכך שהעיתונים ייזרקו ודברי התורה יבואו חלילה לידי ביזיון.

למרות שהראי"ה נמנע מלפרסם דברי תורה בעיתון חילוני כמו דואר היום, הוא הרבה להשתמש בו לצרכים ציבוריים¹⁵² – לדוגמה הודעות ברכה לאישים שונים,¹⁵³ מודעות מחאה,¹⁵⁴ קריאות ציבוריות,¹⁵⁵ ועוד.¹⁵⁶ לסיכום, מפעילותו של הראי"ה בנוגע לעיתון דואר היום אנו למדים רבות על יחסו לעיתונות החילונית. מחד גיסא, הרב היה מודע לחשיבותה של העיתונות, והרבה להשתמש בה לצרכים ציבוריים ומנהיגותיים. מאידך גיסא, הרב לא היסס

הטועים שנכתבו בדאר היום ובפרט למה שהוסיפו לפני תשובתי בגליון קל"ט שנדפסה היום שההוספה הזאת היא ממש ההיפוך הגמור מכל דברי בתשובה הנ"ל."

151. כפי שהוזכר לעיל, הדברים הושמטו מהתשובה שנדפסה בשו"ת אורח משפט.
152. המובאות הבאות נמצאו בעזרת תוכנת החיפוש באתר ארכיון 'עיתונות יהודית היסטורית' (JPress), של אונ' תל אביב והספריה הלאומית.
153. לדוגמה: ברכה לרב מנחם נתן אוירבך, גליון י"ד בתשרי תר"ץ עמ' 1. ברכת הרבנות הראשית לנציב העליון לורד פלומר, גליון ח' באלול תרפ"ה, 28.8.1925 עמ' 9 ועוד.
154. לדוגמה, מכתב מחאה נגד חילול שבת בחיפה, גליון י"ג באייר תרצ"א, 30.4.1931 עמ' 4.

155. לדוגמה קריאה לקביעת יום שמחה לציון שחרורו של האדמו"ר הרי"ץ מליובאוויץ' מידי השלטונות הסובייטיים, גליון ד' בתמוז תרפ"ח, 22.6.1928 עמ' 4.
156. הרב הפגין יחס חם לאיתמר בן אב"י, ובו' בתשרי תרצ"ג הוא שלח לו את הספר אורות התשובה עם ההקדשה הבאה: "מר בן אבי היקר. שמעתי מתלמידי הרב שולמן שהנך הולך ומתקרב למקורותינו היהודיים. על כן הנני שולח לך בחבה את מחברתי זאת, שאקוה שבעתים אשר תהגה בה ותמצא קורת־רוח לנשמתך העברית. מכבדך ומברךך בשנה טובה. ועל החתום: אברהם יצחק הכהן." בן אבי פרסם זאת בעיתונו ב־9.10.1932, ראו שם את תגובתו הקרירה והביקורתית של בן אב"י להקדשה.

לבקר ואף לתקוף בחריפות את העיתונות החילונית במקרים בהם הוא חש שאין ברירה. כמו כן, סיבות שונות הביאו לכך שהוא נמנע מלפרסם דברי תורה בעיתונות החילונית, למעט במקרים חריגים – בין הסיבות יש למנות את הקושי להנמיך את דבריו כדי שיתאימו לקוראי העיתונות החילונית, וכן את החשש מביזיון לדברי תורה, אם אלו יתפרסמו בעיתונים יומיים הנזרקים לאחר הקריאה.

סיכום

במאמר זה פרסנו את פעילותו הנרחבת של הראי"ה קוק זצ"ל בתחום העיתונות העברית לאורך עשרות שנים. במסגרת פעילותו, הראי"ה היה שותף ליוזמות עיתונאיות הן בתחום ההלכה והן בתחום ההגות והרוח, ליווה עיתונים וכתבי עת בעצה, הדרכה וביקורת, ועשה שימוש נרחב בעיתונות לפרסום הגותו ולתפקידי ההנהגה שלו. הוא גילה הבנה מעמיקה בתחום העיתונות, כדבריו של הרב מאיר בר אילן בפתיחה ל'חזון הגאולה'¹⁵⁷:

מומחה ומנוסה היה בכל אשר נגע, על כל מה שיצא מתחת לשונו ומתחת עטו ומתחת ידו היתה ברכת ד' שורה ואור הקודש זורח.

מתמונה הנפרסת כאן עולה כי בצד היותו של הראי"ה ענק רוח, הוגה דעות ואיש הלכה, הוא היה גם איש מעשה המעורה בדרכי החיים והעולם, ועסק באופן פעיל ונמרץ בקידום העיתונות בהתאם לחזונו. מדוע? ראשית, הראי"ה ראה בעיתונות כלי ומכשיר שיכול לסייע בקידום חזונו הגדול על התחייה הרוחנית שצריכה להתקיים בעם ישראל, בצד התחייה הגופנית שהובילה התנועה הציונית. אך הוא לא התייחס לעיתונות רק כאל מכשיר טכני, אלא ראה בה ביטוי של התפתחות והשתכללות החיים שיש לראותו בחיוב, ואף להשתתף ולסייע לו, כמובן תוך שמירה לא מתפשרת על איכות מוסרית הלכתית ורוחנית. נשמתו הייתה שייכת בכל מאודה לכלל ישראל, ואולי בשל כך לא כל היוזמות שניסה להוביל הצליחו, אך הן ממשיכות להתוות לנו דרך בפעילות להשלמת חזון התחיה השלמה של עם ישראל בארצו, בכלים ובמכשירים שהמציאות המודרנית מעמידה לרשותנו. יחסו של הראי"ה לעיתונות יכול להוות מקור השראה – הן עבור אנשי עיתונות

157. חזון הגאולה, עמ' ז, האגודה להוצאת ספרי הראי"ה קוק ז"ל בסיוע הקק"ל, ירושלים תש"א.

ותקשורת,¹⁵⁸ הן עבור רבנים ומנהיגי ציבור והן עבור כלל הציבור שבהיותו הצרכן של העיתונים ושל כלי התקשורת מכתוב הלכה למעשה את צורתם ואת תכניהם.

158. בשנים האחרונות ישנה מגמה מבורכת של עלייה משמעותית בייצוג אנשים שומרי תורה ומצוות בעיתונות, בטלוויזיה, ברדיו ובמדיה הדיגיטלית, בכללם גם בוגרי ישיבות ההסדר. דרכו של הרב יכולה להיות עבורם מקור השראה – הן בשאיפה לפתח עיתונות עברית איכותית ברמה מקצועית גבוהה, הן בסרגל המוסרי והתורני בו הוא בחן את העיתונות, והן בתפקידה – להיות חלק מהמהלך של התחיה הרוחנית של עם ישראל השב לארצו.